

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Bencsik Péter

Nyugat-Európa államai és az Egyesült Államok belpolitikai fejlődése 1939-ig

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Miről lesz szó ebben a tananyagban?

Ez a tananyag egy bevezető jellegű videóleckéből és nyolc olvasóleckéből (pdf, egy fájlba fűzve) áll. Nyugat-Európa és az Egyesült Államok belpolitikáját foglalja össze a két világháború közötti időszakban – tehát nem terjed ki egyik világháború korszakára, valamint a külpolitikára sem. Nem dolgoz fel minden nyugat-európai államot, elsősorban a kisebb (lakosság-számú) és politikailag kevésbé súlyos országok maradtak ki belőle.

Figyelem!

A tananyag jellegénél fogva igen sok fogalmat, nevet és évszámot tartalmaz. Érdemes ezért több alkalommal is elolvasni az olvasóleckék szövegét, az összetartozó fogalmakat, neveket és évszámokat pedig együttesen megtanulni.

Az olvasóleckék szövegében a személyneveket (első előfordulásuknál) pirossal, az évszámokat zölddel, a fogalmakat kékkel emeltem ki. További kiemeléseket sárgával jeleztem. A nem magyar nyelvű fogalmak *dőlt* szedésűek.

A leckék alapos feldolgozását követően töltsék ki a hozzájuk tartozó rövid tesztek. Figyeljenek a kérdésekre, mert gyakran a helytelen válasz megjelölése lesz a feladat. Ha a teszt 75% alatti eredményt hoz, javaslom, hogy újra olvassák el a kérdéses leckét.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. A weimari Német Köztársaság.....	4
3. Hitler hatalomra jutása és a Harmadik Birodalom belpolitikája.....	8
4. Nagy-Britannia a két világháború között.....	12
5. Franciaország a két világháború között.....	16
6. Olaszország a háború után és a fasiszmus idején.....	20
7. A dél-európai diktatúrák.....	24
8. Ausztria.....	28
9. Az izolacionista Egyesült Államok.....	32

1. Bevezetés

Nézze meg a NyEu_USA_1939-ig című – Photo Story programmal készült – videót (8 perc 55 mp), szükség esetén többször is. Figyelje meg a képeket és koncentráljon az elhangzó információkra is. Javaslom, hogy a további olvasóleckék feldolgozása után ismét nézze végig a bevezető anyagot. Elmélyült tudás esetén ugyanis a videólecke szövege újabb tanulságokat, további információt adhat.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

nyeu-bevezetes.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze meg újra a videót, figyelmesen kövesse annak szövegét, majd ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Keressen szakirodalmat a könyvtárban a témához, állítson össze ebből egy annotált bibliográfiát!

2. A weimari Német Köztársaság

1918 őszén – a háborús vereséggel egyidőben – Németországban forradalom tört ki. A kormány élére a szociáldemokrata Friedrich Ebert került. Az SPD alapvető célja a forradalom mérséklése volt. A császárság idején a hatalomból kiszorított párt szinte minimális önbizalmat sem tanúsított. Kiegyezett tehát a régi elit egyes erőivel, elsősorban a hadsereggel és a régi közigazgatási szervekkel is. Ehhez hozzájárult az is, hogy féltek a forradalom radikalizálódásától. A forradalom napjaiban (Oroszországhoz hasonlóan) munkás- és katonatanácsok alakultak. 1919. január 1-jén megalakult Németország Kommunista Pártja (KPD), amely Berlinben kirobantotta a Spartakus-felkelést, melyet jobboldali szabadcsapatok véresen levertek, vezetőit (Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot) pedig meggyilkolták. Később újabb radikális baloldali akciókkal Tanácsköztársaságok jöttek létre (a leghíresebb a bajor volt). A megrettent szociáldemokraták ezért túl sok engedményt adtak a jobboldalnak, s így mérsékelt forradalmi programjukat sem tudták valódi sikerre vinni. Helyzetüket nagyban megnehezítette, hogy Németország akkor vált demokráciává, amikor elvesztette a háborút és meggyengült. A háborús elit azonban épp az összeomlás előtt átadta a hatalmat a baloldalnak, majd elkezdte terjeszteni a tördőfés-legendát (Dolchstoßlegende). Eszerint a német hadsereg nem is vesztette el a háborút, csak a „belső ellenségek” (zsidók, szociáldemokraták) „tört döftek a hátába”. Ez meggyengítette a demokratikus erőkkel szembeni bizalmat és növelte az antiszemitizmust.

A „tördőfés” propagandaképeken. Kik a tettesek?

Sikernek tekinthető viszont, hogy korán, 1919 januárjában megtartották az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat, ahol az SPD győzött 38%-kal a katolikus Centrum és a Demokrata Párt előtt. E három párt alakította meg a weimari koalíciót. A jobboldali (monarchista) pártok 5-10 %-ot szereztek, a kommunisták pedig elszigetelődtek. Ebertet birodalmi elnökké választották, majd 1919 júniusában elfogadták a weimari alkotmányt. Papíron ez egy minden igényt kielégítő demokratikus alaptörvény volt, amely a népszuverenitásra alapozta az államhatalmat. Ám meglehetősen furcsa volt a köztársaság és a birodalom fogalmainak vegyítése. „Császár nélküli császárság” jött létre, ahol a birodalmi elnöknek mint „pótcászárnak” erős végrehajtó hatalma volt. Ő nevezte ki a kancellárt és jogában állt a kétkamarás törvényhozás (a Reichstag és a Reichsrat) feloszlatása, valamint ő volt a hadsereg (Reichswehr) parancsnoka is. Szükségállapot esetén az elnök kivételes törvény alapján kormányozhatott is, de a törvényhozást népszavazással is megkerülhette. Általános (a nőkre is kiterjedő) választójogot fogadtak el. A későbbiekben az elnököt is a nép választhatta meg hét évre.

A weimari alkotmány (1919)

20. cikk. A birodalmi gyűlés (Reichstag) a német nép képviselőiből áll.

21. cikk. A képviselők az egész népet képviselik. Csak lelkiismeretüknek felelősek és nem kötődnek megbi-
zásokhoz.

22. cikk. A képviselőket általános, egyenlő, közvetlen és titkosan leadott szavazatok útján, arányos képvise-
let alapján, minden 20. életévét betöltött férfi és nő választja meg. [...]

25. cikk. A birodalmi elnök feloszlathatja a birodalmi gyűlést, de azonos indoklással csak egy alkalommal.
[...] Az új választásokat a feloszlást követő 60. napon belül meg kell tartani. [...]

47. cikk. A birodalmi elnök az összes fegyveres erő parancsnoka.

48. cikk. [...] A birodalmi elnök a közbiztonság, közrend jelentős mértékű megzavarása vagy veszélyezteté-
se esetében [...] a szükséges intézkedéseket megteheti, szükség esetén a fegyveres erő segítségével beavat-
kozhat. Ebből a célból átmenetileg az [...] alapjogokat egészében vagy részben felfüggesztheti.

A demokratikus alkotmányhoz azonban kevesen voltak hívek. A német pártrendszer alig változott meg a régi császárságban működő erőkhöz képest, szinte az összes politikai vezető is ott kezdte pályáját. A gazdasági, katonai, közigazgatási elit tagjait sem cserélték le. A **jobb-
oldali** erők tovább folytatták a koalíció pártjai elleni **lejárató kampány**ukat. A szociáldemokra-
ták terhes feladata volt a versailles-i békediktátum aláírása is, ami tovább rontotta megítélésü-
ket. Fontos politikai szerepet kapott a *Reichswehr*. A leszerelt katonákból álló jobboldali sza-
badcsapatok (*Freikorps*) militáns csoportjai pedig már **1920**-ban államcsínyt kíséreltek meg a
köztársaság ellen. A **Kapp-puccs** (**Wolfgang Kapp** vezetésével) pár napig sikeresnek látszott,
sikerült elűznie kormányt Berlinből. A hadsereg nem avatkozott közbe a puccsisták ellen
(igaz, mellettük sem). A munkások sztrájkja miatt végül Kapp akciója elbukott.

Kapp-puccs. A táblán: Állj! Aki továbbmegy, arra lövünk!

1920 nyarán újabb **Reichstag-választást** tartottak, ahol az SPD elvesztette szavazóinak felét és kilépett a kormányból. Helyette a monarchista érzelmű **Német Néppárt** lépett be a koalíció-
ba. Bár a szociáldemokraták 1930-ig az összes választást megnyerték, később csak néha ke-
rültek be a kormányba, és valódi hatalommal ezután már nem rendelkeztek; megelégedtek
azzal, hogy tartósan irányították a legnagyobb szövetségi államot, Poroszországot, országos
szinten pedig konstruktív ellenzékként működtek.

Az SPD távozása a kormányból megerősítette a békeszerződés végrehajtásával szembeni
ellenállás politikáját. A **teljesítési politikát** valló centrupárti **Matthias Erzberger** volt pénz-
ügyminisztert **1921**-ben, a zsidó származású és demokrata párti **Walther Rathenau** külügymi-
nisztert pedig **1922**-ben szélsőjobboldaliak meggyilkolták. A kormány ezután nem fizette a
jövátételt, mesterségesen is gerjesztette az inflációt. **1923** elején francia és belga csapatok

vonultak be a Ruhr-vidékre. A kormány passzív ellenállást hirdetett augusztusig, de ennek következtében az államháztartás pedig a csőd szélére került, valamint csaknem polgárháborús helyzet alakult ki. A hadseregnek kellett több szeparatista mozgalmat is levernien. 1923 nyarán végül nagykoalíció jött létre, amelynek élén Gustav Stresemann állt. Az év végén bevezették a járadékmárkát (Rentenmark), amivel lezárult az infláció. Megindult a gazdasági és politikai stabilizáció. Stresemann a kancellári posztot hamarosan át is adta, de haláláig, 1929-ig külügyminiszter maradt. Nevéhez fűződik az ország beillesztése a nemzetközi rendbe.

Járadékmárka bankjegy

1923 novemberében került sor Hitler és a náci párt müncheni sörpucására, amelyben Erich Ludendorff, a világháborús katonai vezetés tagja is részt vett. A hadsereg ezúttal határozottan lépett fel, a puccsistákat letartóztatták. A náci pártot, az NSDAP-t átmenetileg betiltották, Hitler pedig börtönbe került, ahol megírta a Mein Kampfot.

A birodalmi elnök (Ebert) és a birodalmi kormány felhívása a Hitler-puccs ellen (1923)

A német néphez!

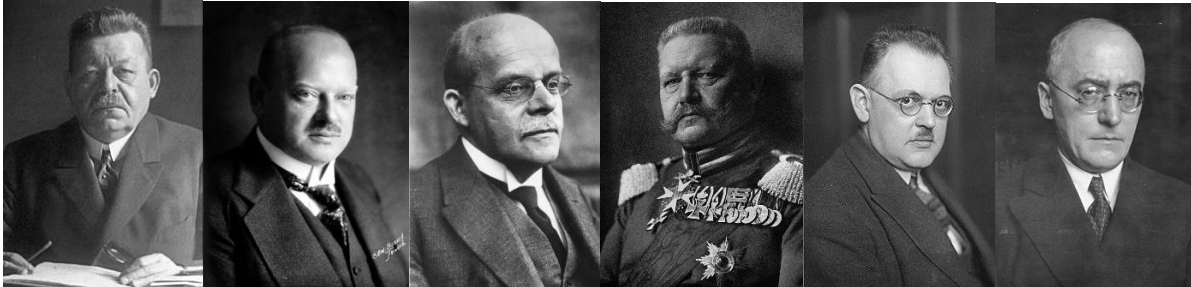
A legnagyobb kül- és belpolitikai szükséghelyzet idején bizonyos elvakult elemek hozzáálltak, hogy szétverjék a német birodalmat. Münchenben egy fegyveres horda megbuktatta a bajor kormányzatot, őrizetbe vette von Knilling miniszterelnököt, és birodalmi kormányt merészelt létrehozni. A német hadsereg élére Ludendorff tábornokot, a német ügyek vitelére pedig Hitlert nevezte ki, aki csak rövid idővel ezelőtt kapta meg a német állampolgárságot. [Ez tévedés: Hitler csak 1932-ben lett német állampolgár. – B.P.]

Szükségtelen utalnunk rá, hogy a puccs és döntései érvénytelenek. Főbenjáró bünt és hazaárulást követ el, aki támogatja ezt a mozgalmat. [...] A német nép és a Német Birodalom e sorsdöntő órájában felszólítunk minden hazafit, hogy lépjen fel a birodalmi egység, a német rend és a német szabadság megőrzése érdekében. Minden intézkedést meghozunk a puccs leküzdésére és a rend helyreállítására.

1924 végén választásokat tartottak. Bár ennek győztese az SPD lett, csak a szavazatok 20%-át szerezte meg kis különbséggel a jobboldali Német Nemzeti Néppárt előtt, amely nem volt hajlandó koalíciót kötni vele. Így az egyébként kisebbségi kormányt a köztársasági és a monarchista jobboldal alakította meg. Jelentős kommunista (12,5%) és náci frakció (7%) is alakult. 1925-ben meghalt Ebert elnök. Utódjává a háborús hőst, az idős és koránt sem republikánus érzelmű Paul von Hindenburg tábornokot választották. (Kis különbséggel győzte le a centropárti Wilhelm Marxot, az 1923–1925 és 1926–1928 közötti évek kancellárját). A választási eredmények jelentős jobbrtolódásról tanúskodtak. A gazdasági stabilizációt látszólagos politikai stabilizálódás követte csak, amelyben állandósult a parlamentarizmus bírálata; számos népszavazásra került sor. Heves viták zajlottak a szociális törvénykezés, a kül- és a védelmi politika számos kérdésében is.

1928-ban az SPD csaknem 30%-ot kapott a választásokon, ismét a Reichstag legnagyobb pártja lett. A KPD és az NSDAP támogatottsága visszaesett. 1920 óta először egy szociáld-

mokratát, **Hermann Müller**t neveztek ki kancellárrá. A nagykoalícióban az ezúttal is második erőként végző Nemzeti Néppárt nem vett részt (a Centrum, a Bajor Néppárt, a Demokrata Párt és a Német Néppárt viszont igen). A **nagykoalíció** akár politikai stabilizációt is jelenthetett volna, ám kormány a **gazdasági világválság** hatására két évvel később megbukott. Az SPD ismét rosszkor került Németország élére. A munkanélküliség sosem látott méretűvé nőtt (hatmillió fő). Ismét kiéleződött a politikai válság: erősödtek a szélsőséges pártok, az iparbárok és a hadsereg pedig antidemokratikus megoldásokkal próbálták megoldani a helyzetet.

Friedrich Ebert, Gustav Stresemann, Wilhelm Marx, Paul Hindenburg, Hermann Müller, Heinrich Brüning

Hindenburg **elnöki kabinetet** nevezett ki **Heinrich Brüning** (Centrum) irányítása alatt (1930). Ő **szükségrendeletekkel**, a törvényhozás megkerülésével akart kormányzni. A *Reichstag* ezt semmisnek nyilvánította, de ekkor **előrehozott választásokat** írtak ki. A patthelyzetet ez sem oldotta fel: az SPD (24,5%), az NSDAP (18%) és a KPD (13%) végzett az első három helyen.

Többet akarok tudni

Fulbrook, Mary: *Németország története*. Budapest: Maecenas, 1993. 154–177.

Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban*. Budapest: Osiris, 2005. I. kötet 341–437.

Németh István: *Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében*. Budapest: L'Harmattan, 2017. 311–349.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

[weimar.htm](#)

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Végezzen kutatást a könyvtárban és az interneten. Gyűjtsön össze különböző interpretációkat a két világháború közötti német történelemről, hasonlítsa össze és értékelje őket kritikailag!

3. Hitler hatalomra jutása és a Harmadik Birodalom belpolitikája

Brüning igyekezett megszüntetni a költségvetési hiányt, a jótételi fizetések eltörléséért és a fegyverkezési egyenjogúságért küzdött, valamint aktívabb **revíziós** politikát kezdeményezett. Az első célt nem érte el, a következő két témában külső körülmények játszottak a kezére. Revíziós sikerekkel viszont nem tudta befolyásolni a politikai hangulatot (az Ausztriával **1931**-ben megkötött **vámuniót** a franciák megvétózták). Bár a kancellár célja a parlamentáris rendszer és a köztársaság felszámolása volt, a radikális ellenzék mégis elégedetlen volt vele és megbuktatására törekedett. **1931 őszen** megalakult a „**harzburgi front**”: a Német Nemzeti Néppárt (**Alfred Hugenberg**) és az NSDAP (Hitler) összefogása, amely nyíltan a köztársaság, a kormány és a birodalmi elnök ellen irányult. Hindenburg, miután felesküdt a köztársaságra, szakított a császárhű körökkel. 1925-ös támogatói tehát ellene fordultak, akkori ellenzöi viszont támogatták az **1932-es elnökválasztási** kampányban. Hindenburg győzött – vagy inkább Hitler vesztett, mivel minden ellenfele az idős marsallra szavazott.

Hindenburgot támogató (és Hitlert ellenző...) választási plakátok, 1932

A régi-új elnök hamarosan menesztette Brüninget, jórészt a Hindenburg körüli kamarilla javaslatára. A nemzeti néppárti **Franz von Papen** következett, aki alkotmányellenesen felmentette a szociáldemokrata többségű porosz kormányt. **Előrehozott választást** is kiíratott **1932 július**ára. Ennek eredménye még megsemmisítőbb volt: 38%-kal a nácik győztek, az SPD most is hozta a 21% körüli eredményt, harmadik helyen a kommunisták álltak. Hitler most már kancellári kinevezést követelt magának, de Papen megkísérelte, hogy azonnal feloszlatja az új *Reichstag*ot. A **novemberi újabb voksoláson** a nácik kétmillió szavazatot vesztek, de még mindig első helyen álltak (33%). Papen a parlament teljes háttérbe tolását és a nácik elleni katonai fellépést javasolta. Hindenburg erre nem vállalkozott. **1932 december**ében a kormány élére állt az előző két kancellár személyét javasló pártonkívüli **Kurt von Schleicher** tábornok. Miután nem sikerült széles náciellenes frontot kialakítania, a parlament elnapolását és ideiglenes teljhatalmat kért, de a pártok nem támogatták. Ekkor a leváltott Papen és Hindenburg más tanácsadói a náci és a német nemzeti párt koalícióját javasolták. Az iparmágnások szintén Hitler akarták előtérbe tolni. Valamennyien úgy vélték, hogy képesek lesznek kordában tartani („**körülbástyázni**”) Hitlert, és kihasználni őt saját érdekeik biztosítására. Az aggyastyan elnök nem akarta Hitlert kinevezni, de végül mégis engedett: **1933. január 30-án** a nácik vezére megkapta a kinevezését. **Adolf Hitler** német kancellár lett.

Hitler első kormánya valóban koalíciós volt. Nagyon hamar sikerült azonban egyeduralmat és **pártállami** diktatúrát kiépítenie. **Hermann Göring** lett a porosz belügyminiszter, s így a legnagyobb német tagállam rendőrsége is náci irányítás alá került. Ismét **előrehozott választást** írtak ki. A kampány csúcspontján a *Reichstag* épülete lángba borult. A nácik a kommunistákat (és velük szövetségben a szociáldemokratákat) vádolták. A KPD-t betiltották, a polgári szabadságjogokat felfüggesztették. Az **1933. márciusi** választásokon az NSDAP 44%-ot kapott

(az SPD még mindig 18%-ot szerzett). Hitler immár vezérként (**Führer**) megkapta a *Reichstag*tól a rendeleti kormányzás jogát (**felhatalmazási törvény**). Ezt követően a parlament többé nem ülésezett. Hitler megszüntette a tartományok belső autonómiáját, **náci helytartók** alá rendelte őket. **Joseph Goebbels**t propagandaminiszterre nevezte ki. Májusban feloszlatták a szakszervezeteket, augusztusban **betiltották az összes pártot** (bár volt olyan is, ami önként szűnt meg). A cél a teljes társadalom (gazdaság, kultúra) egységesítése (**Gleichschaltung**) volt. Mindez egy **totális állam** megteremtését irányozta elő, amelynek komoly „eredményei” voltak, de az egyházak, a kultúra bizonyos szegmensei ellen tudtak állni ennek.

Részletek a felhatalmazási törvényből (1933. március 24.)

1. cikk. Birodalmi törvényeket a birodalmi alkotmány által előírt eljárásokon kívül a birodalmi kormány is hozhat. [...]
2. cikk. A birodalmi kormány által hozott törvények eltérhetnek a birodalmi alkotmánytól, amennyiben tárgyük nem a birodalmi gyűlés (Reichstag) vagy a birodalmi tanács (Reichsrat) valamelyik intézkedése. A birodalmi elnök jogai érintetlenül maradnak.
3. cikk. A birodalmi kormány által hozott törvényeket a birodalmi kancellár parafálja és teszi közzé [...]
4. cikk. A birodalom idegen államokkal kötött olyan szerződéseire, amelyek a birodalmi törvényhozás tárgyaira vonatkoznak, a jelen törvény érvényességi ideje alatt nem szükséges a törvényhozás [...] hozzájárulása. A birodalmi kormány bocsátja ki az ilyen szerződések megerősítéséhez szükséges aláírásokat.

Már **1933 tavaszán munkahelyteremtési** programot hirdettek, amit sikerült is megvalósítani. Autópályákat építettek, amelyeket olcsó **népautókkal** (*Volkswagen*) „népesítették be”. Tovább csökkent a munkanélküliség a hadiipar felfutása révén, végül elérve a teljes foglalkoztatást. Létrehozták a **Német Munkafrontot**, amely az osztályellentétek kiküszöbölését szolgálta (**népközösség** – *Volksgenossenschaft*). A gazdasági sikerek alapozták meg a *Führer* jelentős népszerűségét, amit kiterjedt propagandával is igyekeztek növelni. **1936-ban Hitler négyéves tervet** hirdetett a gazdaság és főleg a hadiipar fejlesztésére. Ezzel a náci állam megkezdte beavatkozását az addig autonóm módon működő magángazdaságba, amelynek alkalmazkodnia kellett az állami tervekhez. Államosításokra azonban nem került sor. Hitlert valójában nem érdekelte a gazdaság és a kérdés kezelését a szakértőkre bízta.

Hitler megcsodálja, majd kipróbálja a „népautót”

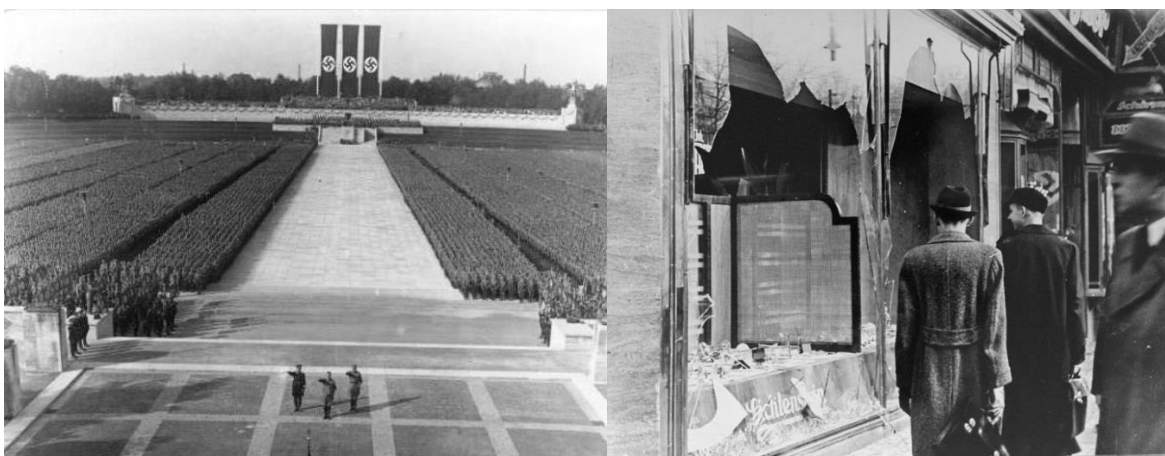
1934 júniusában Hitler meggyilkoltatta **Ernst Röhmöt**, az **SA** (*Sturmabteilung*) vezetőjét és számos társát. A „**hosszú kések éjszakája**” révén a náci milíciával együtt az NSDAP szocialista szárnyát is likvidálták, akik egy „második forradalmat” terveztek. Megölték Schleicher tábornokot is. A hivatalos magyarázat szerint Röhm puccsot akart végrehajtani. Ezt követően került előtérbe az **SS** (*Schutzstaffel*), a párt másik fegyveres terrorszervezete. De létrejött a titkos államrendőrség (**Gestapo**), amely bírósági döntés nélkül bárkit letartóztathatott. A rendőrség, az SS és a Gestapo élére **Heinrich Himmler** került. A terror alkalmazása mindennapos-

sá vált. A védelmi minisztérium 1935-ben hadügyminisztériummá alakult, 1938-ban pedig beolvadt az újjászervezett hadsereg (új nevén: **Wehrmacht**) főparancsnokságába (**Oberkommando der Wehrmacht, OKW**) Ennek élén ekkortól **Wilhelm Keitel** állt. Időközben, Hindenburg 1934 nyári halála után Hitler lett a köztársasági elnök. Hivatalos titulusa ettől kezdve **Führer und Reichskanzler** (**vezér és birodalmi kancellár**) lett. E funkciójában a hadsereg elvi irányítási joga is az övé lett; a katonák is rá tettek esküt. (A weimari alkotmány a náci időszakban elvileg hatályban maradt. Valójában azonban **pártállami** rendszer alakult ki.)

Franz von Papen, Kurt von Schleicher, Ernst Röhm, Heinrich Himmler

Már 1933-ban megkezdődött a zsidók kiszorítása és az állami szintre emelt **antiszemita politika** alkalmazása. A zsidók egy kisebb, szerencsés része kivándorolt. A többiek ellen egyre gyakoribb **pogromok**ra került sor. Felállították az első **koncentrációs táborok**at, ahová a zsidók mellett a baloldali politikai ellenfeleket, vallási szekták tagjait, papokat, homoszexuálisokat, lengyeleket és cigányokat is deportáltak. A német területen felállított táborok **munkatáborok** voltak, a tömeges megsemmisítés csak a lengyel, illetve szovjet területek elfoglalása után kezdődött meg. Ugyanakkor már 1939 előtt elindult a fogyatékosok, gyógyíthatatlanok meggyilkolása (**eutanázia-program**). 1935-ben fogadták el a **nürnbergi faji törvényt**. A zsidók fogalmát faji (származási) alapon határozták meg. Megtiltották a zsidók és keresztények közötti házasságot és nemi kapcsolatot is (az árja faj védelme, a vérkeveredés meggátlása érdekében). A zsidókat kizárták számos foglalkozási körből, vagyonuktól is megfosztották őket. A legsúlyosabb antiszemita pogrom az **1938 novemberében** zajló **Kristályéjszaka** volt. Több ezer zsidót vertek meg, üzleteik és a zsinagógák ablakait bezúzták, és ezen épületeket felgyújtották. Számos halottat is eredményezett az akció, de sokakat deportáltak is a táborok valamelyikébe.

Az NSDAP nürnbergi pártgyűlése – Betört kirakat a Kristályéjszaka után

Törvény a német vér és a német becsület védelméről (Nürnberg, 1935. szeptember 15.)

1. § (1) Tilos a házasságkötés zsidók és német, vagy némettel rokon vérű állampolgárok között. A tilalom ellenére kötött házasságok semmisek, még akkor is, ha e törvény megkerülésével külföldön kötöttek. [...]
2. § Tilos a házasságon kívüli [nemi] kapcsolat zsidók és német, vagy némettel rokon vérű állampolgárok között.
3. § Zsidók nem foglalkoztathatnak háztartásukban 45 éven aluli német, vagy némettel rokon vérű női állampolgárokat.
4. § (1) Zsidóknak tilos felvonni a birodalmi és nemzeti zászlót, s nem viselhetik a birodalmi színeket.
(2) Ezzel szemben viselhetik a zsidó színeket. E joguk gyakorlása állami védelem alatt áll.
5. § (1) Aki az 1. § ellen vét, fegyházzal büntethető.
(2) Börtönnel vagy fegyházzal büntethető a férfi, ami a 2. § ellen vét.

Többet akark tudni

Mann, Golo: *Németország története 1919–1945*. Budapest: Balassi, 1997. 61–128.

Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban*. Budapest: Osiris, 2005.

I. kötet 437–496., II. kötet 9–66.

Németh István: *Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében*. Budapest: L'Harmattan, 2017. 395–425.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

harmadik-birodalom.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen egy lábjegyzetekkel ellátott tanulmányt a náci rendszer későbbi, 1939 és 1945 utáni belpolitikai sajátosságairól! Milyen változások mutathatók ki és ezek mennyiben tudhatók be a második világháború következményeinek?

4. Nagy-Britannia a két világháború között

Az első világháború kimerítette az Egyesült Királyságot. Bár a győzelem után a **Brit Birodalom** minden eddiginél nagyobbra nőtt (ám egyes gyarmatokon önállósági törekvések alakultak ki), az anyaországban gazdasági, társadalmi és politikai **problémák egész sorával** kellett megbirkózni. A háború idején felretett problémák, pl. a választójogi reformot követelő nők (**szüffrazettek**) ügye vagy az ír önkormányzat (**Home Rule**) kérdése gyorsan előtérbe kerültek. Nagy veszteségeket szenvedett el a harcok idején a brit gazdaság is, amely elvesztette világ-gazdasági vezető szerepét. A modernizálódás kihívásai Angliában is válságperiódussá tették a két háború közötti időszakot.

A pártrendszer jelentősen megváltozott. A háború után négy évig még tovább működött a **Liberális** és a **Konzervatív Párt** koalíciója, **David Lloyd George** dzsral az élén. Ezután viszont a liberálisok háttérbe szorultak, helyüket a parlamenti váltógazdálkodásban a **Munkáspárt** vette át. 1923 és 1937 között alig két kormányfő, a konzervatív **Stanley Baldwin** és a munkáspárti **Ramsay MacDonald** váltogatta egymást a **Downing Street** en található miniszterelnöki rezidencián. Egyikük sem volt képes azonban a gazdasági bajok megoldására.

Az IRA egyik egysége a függetlenségi harc idején

Lloyd George kormányának sikerült viszont legalább a politikai problémákat megoldani. **1918**-ban bevezették az **általános választójogot** a 21 év feletti férfiak és a 30 évnél idősebb nők számára. (**1928**-tól a női életkori census is 21 évre csökkent.) Nehezebb volt az **ír kérdés** kezelése. A **Home Rule** t ugyan **1914**-ben megszavazta a parlament, de a háború idejére felfüggesztették. Dublinban **1916**-ban kitört a **húsvéti felkelés**, amelyet a terrorista-akciókkal hírhedtté vált Ír Köztársasági Hadsereg (**IRA**) irányított. **1920** végén elfogadták az Írország kormányzásáról szóló törvényt, amely kettéosztotta a szigetet, a déli és az északi rész **külön-külön kapott önkormányzatot**. A terrorakciók **1921**-ig folytatódtak, mert a déli katolikusok nem fogadták el a kettéosztást és teljes önállóságot is követeltek. A britek kemény megtorlást alkalmaztak, pl. sortűzek leadásával. London mégis kénytelen volt tárgyalni az írekkel, s **1922**-ben hajlandó volt **domíniumi** státuszt biztosítani nekik. Észak-Írország hat megyéjének protestáns lakossága viszont nem kívánt a katolikus ír állam részévé válni. Ez a terület az Egyesült Királyság része maradt. Az **Ír Szabadállamban** állandósult a **polgárháborús helyzet**.

A Nagy-Britannia és Írország közötti szerződés (1921–22)

1. A Brit Birodalom néven ismert nemzetközösségben Írország ugyanazon alkotmányos státusszal fog rendelkezni, mint a Kanadai Domínium, az Ausztráliai Államközösség, az Új-Zélandi Domínium és a Dél-Afrikai Unió. Az új állam parlamentje törvényeket (rendeleteket) hozhat a közrendről és a kormányzásról. A végrehajtó szervezet a parlamentnek lesz felelős. Az állam neve Ír Szabadállam lesz.

2. Az alábbiakban felsorolt rendelkezések értelmében az Ír Szabadállam státusza a birodalmi parlament, a kormány és egyéb vonatkozásában megegyezik a Kanadai Domíniuméval, és mindaz a törvényesség, alkotmányosság és gyakorlat, amely a koronát vagy annak képviselőjét vagy a birodalmi parlamentet a Kanadai Domíniummal való kapcsolatában vezérli, meghatározza viszonyát az Ír Szabadállamhoz is. [...]

7. Az Ír Szabadállam kormánya Őfelsége birodalmi haderejének rendelkezésére bocsát:

a) Megegyezés értelmében kijelölt kikötőket és egyéb felszereléseket [...]

b) Háború vagy feszült helyzet esetén a brit kormány által kért kikötőket [...] haderővel együtt.

1922 őszén Lloyd George lemondott. A választáson a háború óta megosztott liberálisok tovább gyengültek, a Munkáspárt lett a toryk után a második legerősebb párt. Baldwin konzervatív kormánya védővámokat akart bevezetni. Mivel ez nagy ellenállást váltott ki, 1923 végén előrehozott választásokat tartottak. A toryk elvesztették abszolút többségüket, és 1924 januárja és novembere között átengedték a kormányzást a munkáspárti MacDonaldnak, akit a liberálisok is támogattak. A kisebbségben kormányzó Munkáspárt ugyan államosítási programot akart végrehajtani, de távolról sem volt marxista erő. Ennek ellenére sok módosabb brit rettegett a „vörösöktől”. Komoly tettekre a miniszterelnökök nem maradt ideje, mert a parlament megvonta tőle a bizalmat. Ismét Baldwin következett, ezúttal öt éven át. Bár szavakban ő is támogatta a szociális reformokat, a konkrét lépéseket halogatta. A magas reálbérek és a font ismételt aranyalapra helyezése csökkentette a brit áruk versenyképességét. A régi bányavidékek és nehézipari központok válságba kerültek, a modernebb iparágak bevezetése elhúzódott. Állandósult a magas munkanélküliség. 1926-ban súlyos általános sztrájk rázta meg az országot. Az akciót a bányászok kezdeményezték, de az hamarosan a szakszervezetek és a kormány közötti konfliktussá növekedett. A sztrájk a várt béremelést nem tudta kiharcolni. Baldwin ezután a szakszervezetet korlátozó törvényt fogadott el: törvényen kívül helyezték az általános és a szolidaritási sztrájkot is.

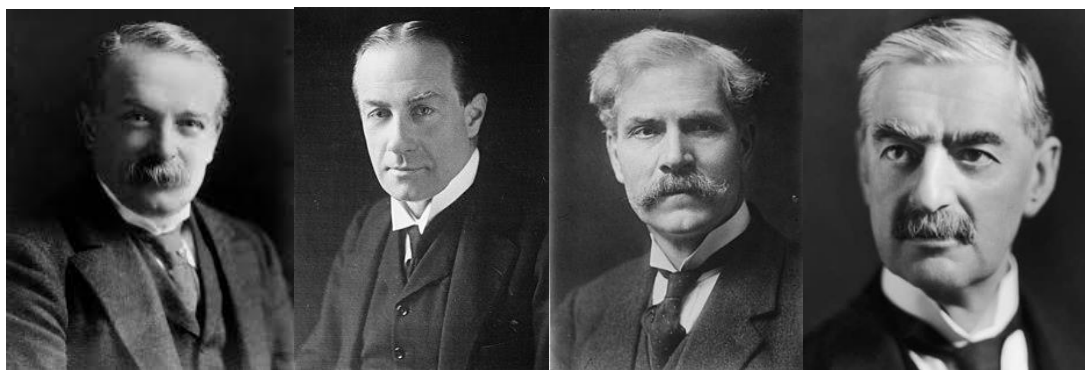
Sztrájkoló munkások, 1926

Törvény a munkaügyi konfliktusokról és a szakszervezetekről (1927)

1. Azonnali hatállyal törvénytelennek nyilvánítatik minden olyan sztrájk, amelynek nem célja a sztrájkolókat foglalkoztató iparágban keletkezett munkaügyi konfliktus rendezésének előmozdítása; amelynél az a szándék és elképzelés, hogy közvetlenül a társadalomnak okozott nehézségek útján nyomást gyakoroljanak a kormányra; [...]
2. Az a személy, aki másokat a jelen törvény által törvénytelennek nyilvánított sztrájkban [...] való részvételre hív fel, [...] illetve részt vesz [...], a fegyelmi bíróság útján kirótt, 10 fontnál nem magasabb pénzbüntetéssel vagy három hónapnál nem hosszabb elzárással, illetve ha a vádirat alapján e vád alá vont személy bűnössége beigazolódik, két évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható. [...]
4. Törvényellenes a szakszervezeti tagoktól hozzájárulást követelni a szakszervezet politikai alapjához, kivéve, ha a tag [...] írásbeli nyilatkozatban ki nem jelenti, hogy hozzá kíván járulni ehhez az alaphoz.

1929-ben emiatt – egy kisebb konjunktúra ellenére – a toryk második helyre szorultak a választásokon. Újra MacDonald alakított kormányt, néhány hónappal a nagy válság kezdete előtt. A Munkáspárt ugyan győzött, de abszolút többsége nem volt. A brit gazdaságot a felülértékelt font miatt súlyos pénzügyi válság érte el. Jelentős kölcsönöket kellett felvenni, de a bankok egy idő után csak drasztikus megszorítások esetén voltak erre hajlandók. Ez nem csak a bérek, de a munkanélküli segélyek jelentős csökkentését is jelentette. A munkáspárti kormánynak tehát saját szavazói elleni politikát kellett volna végrehajtania. A miniszterelnök hajlott erre, de pártja nem, így szakításra került sor közöttük. 1931-ben „nemzeti kormány” jött létre (a három jelentős párt nagyközlíójából), de a miniszterelnököt a Munkáspárt kizárta soraiból. Sokan vélték úgy, hogy a kormányt ténylegesen nem is „az áruló” MacDonald, hanem Baldwin irányította. A megszorítások ellenére végül a fontot is le kellett értékelni. A munkanélküliség 23%-ra emelkedett, számos tüntetést és megmozdulást váltva ki az országban.

A nemzeti kormány idején, 1931 végén fogadta el a parlament a Westminsteri Statútumot is. Az erre vonatkozó javaslat már 1926 óta napirenden volt. A statútum értelmében a domíniumok teljes önállóságot kaptak, hiszen ezt követően Nagy-Britannia már nem hozhatott törvényeket számukra. Ennek ellenére a korona iránti hűség és a Brit Nemzetközösséghez való tartozás továbbra is egyesítette őket.

David Lloyd George, Stanley Baldwin, Ramsay MacDonald, Neville Chamberlain

1931-ben a nemzeti kormányt alkotó erők közösen indultak a választásokon is, míg az ellenzék saját pártjaik szakadárjai alkották. A pártrendszer mégsem alakult át ismét, a következő választáson (1935) ismét a három hagyományos erő indult, és jelentős konzervatív győzelem született. Újra Baldwin lett a kormányfő. A válságból 1933-ban kezdett el kilábalni az ország, de a munkanélküliség csak lassan csökkent. A kormány nem fogadta meg az angol közgazdász, John Maynard Keynes javaslatait sem. A válság következtében szélsőséges erők

is formálódtak. Létrejött a **Brit Fasiszták Uniója**, de jelentős támogatottságot nem tudott szerezni.

1936-ban meghalt **V. György** király. Idősebb fia, **VIII. Edward** azonban népszerűsége ellenére hamarosan lemondott a trónról, mert egy elvált amerikai nőt akart feleségül venni. Távozásában Baldwin is szerepet játszott. Edwardot öccse, **VI. György** követte.

A társadalomban széles körben terjedt a pacifista hangulat, épp Hitler hatalomra jutása idején. Ez is megmagyarázza, hogy miért vált általánossá a brit megbékítési (*appeasement*) politika. A brit emberek és a politikusok is úgy érezték, hogy a versailles-i béke túl szigorú volt. Különösen jellemző volt ez a Baldwint **1937**-től váltó **Neville Chamberlain** kormányára, amelynek tevékenységét inkább ez a külpolitikai aktivitás jellemezte. **1938**-as müncheni „sikere” után a „mi életünkre szóló békéről” beszélt, de ennek ellenére felgyorsította a **fegyverkezési programot**. Hitler prágai bevonulása után határozottan szakított a megbékítés hibás politikájával. 1939 őszén hadat üzent Németországnak, de konkrét brit hadműveletekre nem került sor.

Többet akarok tudni

Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*. Budapest: Aula, 1998. 101–177.
Szántó György Tibor: *Anglia története*. Budapest: Akkord, 2003. 223–237.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

brit.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen párhuzamos kronológiákat a brit belpolitika, a domíniumok és a jelentősebb brit gyarmatok (India, Közel-Kelet, néhány afrikai terület) 1919 és 1939 közötti történelméről. Milyen kölcsönhatások mutathatók ki a Brit Birodalom egyes területei között?

5. Franciaország a két világháború között

A győztes Franciaország 1918-ban szintén súlyos nehézségekkel küzdött. Az ország súlyos véráldozatokat hozott, északi iparvidékét a négy évnyi harc (és részben a németek tudatos rombolása) elpusztította. A hadviselés költségei miatt súlyos eladósodás alakult ki. A francia társadalom továbbra is jelentős részben paraszti és szegény, a politikai elit pedig zárt volt. Az alacsony születési ráta miatt jellemzővé vált az előregezés és a bevándorlás. A két háború közötti időszakot három részre lehet osztani: a Nemzeti Blokk éveire, amelyet hosszabb politikai instabilitás követett, majd a Népfront időszakára.

A Nemzeti Blokk a háborús nacionalizmusból adódó jobbrtolódás eredményeként jött létre a radikálisok és a konzervatívok együttműködéséből. Az új választójogi rendszer (amely nem adott szavazati jogot a nőknek) a pártszövetségeket preferálta, ez pedig főleg a szocialistákat sújtotta. 1919-ben így hatalmas jobbközép túlsúly alakult ki. Az új kormányt 1920-ban Alexandre Millerand alakította meg, akit egy-egy év elteltével Aristide Briand, majd Raymond Poincaré követett. A jobboldali kormányok erejét az újjáépítés, a gazdasági szanálása és a német jóvátétel kipróbálásának szándéka mozgatta. Eközben az ellenzéki baloldalon szakadásra került sor. Az 1920-as tours-i kongresszuson a szocialisták többsége a Komintern Francia Szekciójához, vagyis a kommunistákhoz csatlakozott. Kettészakadt a szakszervezeti mozgalom is. A kommunisták árulónak tekintették a szocialistákat, de hamar elszigetelődtek. A következő választásokon már a szocialisták mögé szorultak.

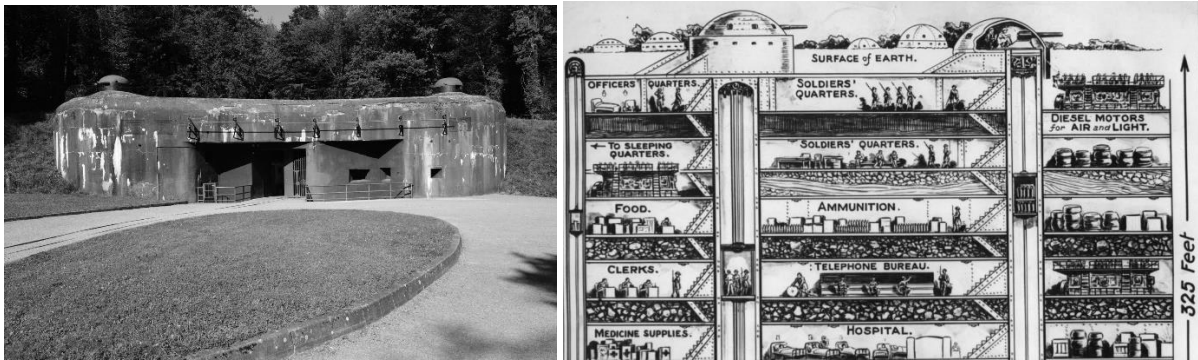
A szocialista Léon Blum beszéde a tours-i kongresszuson (1920)

A reformista tézis alapja, hogy ha a teljes társadalmi átalakulás nem is, de legalább annak a munkások számára legfontosabb előnyei elérhetők a politikai hatalom előzetes megszerzése nélkül. [...] De van egy másik típusú eltévelyedés is [...], ami azt gondolja, hogy a politikai hatalom megszerzése maga a végső cél, holott az a valóságban csak egy módszer [...] Mert amikor ezt tűzik ki célul, mi is az egyedüli biztos eredmény, amire gondolnak? A jelenlegi kormányzati apparátus elpusztítása. [...] Ez olyan hiba, ami anarchista eredetű és ami, véleményem szerint, a kommunista tanok gyökerénél található. [...] Mi volt a Szocialista Párt célja egészen ideig? A gazdasági rendszer átalakítása. Nyissák ki a Kommunista Internacionálé alapszabályait. Olvassák el azt a bevezetést, amely meghatározza céljait. Mi is az? A fegyveres harc a burzsoá hatalom ellen. [...] Önök jól tudják, hogy [...] nem szerezhetik meg a politikai hatalmat kizárólag a kommunista élcsapattal. [...] Azt a taktikát, ami az osztályöntudat nélküli tömegekre számít [...] ami egyetlen meglepetés-szerű csapással akarja megszerezni a politikai hatalmat, nem tudjuk elfogadni. [...] A tőkés társadalom jelenlegi helyzetében örültség lenne a szervezetlen tömegekre támaszkodni.

A Nemzeti Blokk külpolitikai kudarcai (pl. a Ruhr-kaland) miatt 1924-ben egy balközép koalíció került többségre (a radikálisok és a szocialisták részvételével). A Baloldali Kartell élén Édouard Herriot állt kormányfőként (1924–26). A szocialisták valójában kívülről támogatták csak a kormányt, amely nem volt képes jelentős társadalmi reformokra, s népszerűségét egy pénzügyi válság is csökkentette. Ezzel szemben külpolitikai téren sikeres fordulatot hajtott végre (a grandeur helyett a sécurité programját követve Locarno-ban kiegyezett a németekkel). 1926-ban ismét a jobboldal került hatalomra, ezúttal Nemzeti Unió néven, Poincaréval a kormány élén. A miniszterelnöki poszton azonban gyakori cserék voltak. A jobboldalnak sikerült úrrá lenni a pénzügyi válságon (adó- és kamatemelés, kiadáscsökkentés, a frank leértékelése, visszatérés az aranyalapra). Miután sikerült megállítani az inflációt és egyensúlyba került a költségvetés, újra csökkentek az adók és megteremtették a kötelező betegségbiztosítás rendszerét is. A stabilizálás gazdasági növekedést is hozott magával, amely még 1930-ban is tartott, a világválság ellenére is. A gyarmatok jelentős felvevőpiacot biztosítottak, illetve egyelőre az újjáépítés és a keleti határon kiépített katonai védelmi rendszer (a Maginot-vonal) is hozzájárult ahhoz, hogy a francia áruk eladhatók voltak. A válság 1931-ben, az angol font leértékelésekor érte el az országot, de sem a bankcsődök, sem a munkanélküliség (kb. 7%) nem volt olyan súlyos, mint más nyugati államokban. Az ipari termelés is csak 25%-kal esett vissza. Mindennek oka részben az volt, hogy lényegesen magasabb volt az agrárszektorban dolgozók aránya, és sok volt a családi kisvállalkozás is. Ugyanakkor a válság jobban el-

húzódott, a kilábalás később és lassabban indult el, mint más államokban. A harmincas évek közepén már a mezőgazdaság termelése is visszaesett.

Vasbeton-erőd a Maginot-vonalban – Az erődök földalatti részének metszete

A válság idején is folytatódott a **politikai instabilitás**. A parlamentben sok kis párt volt, a koalíciók összetétele gyakran változott és így a kormányok gyengék voltak. Ez nem kedvezett a nagyon is időszerű reformok bevezetésének, és megnehezítette a válság leküzdését is. A francia nép kiábrándult a parlamentarizmusból. **Megerősödtek a szélsőjobboldali** csoportok (a legismertebb a **Tűzkeresztesek** mozgalma volt), amelyek az olasz fasizmust tekintették példaképnek. **1932**-ben ismét egy baloldali kormány került hatalomra, de a mérleg nyelvét jelentő radikálisok (nevükkel ellentétben) nem voltak hajlandók a szükséges reformok végrehajtására. **1934 elején** súlyos zavargások törték ki Párizsban. Ennek kiváltó oka az ún. **Stavisky**-ügy volt, ami egy olyan súlyos pénzügyi csalást jelentett, amelynek hullámai a politikai elitet is elérték. A zavargásokat a szélsőjobboldal szervezte, ezért a baloldal **fasiszta puccskísérlés**nek tekintette azt, ellentüntetésekkel és figyelmeztető sztrájkokkal lépett fel ellene. Ezt követően újra **Nemzeti Unió** néven alakult konzervatív többségű kormány, amely határozottabb, ám mégis elhibázott (pl. deflációs és protekcionista) lépésekkel próbált meg úrrá lenni a gazdasági válságon.

A párizsi 1934 februári zavargások – Baloldali ellentüntetés

Az immár a demokratikus rendet fenyegető események következménye volt a **Népfront** megalakulása, azaz a köztársaság híveinek széles szövetsége a szélsőjobboldal ellen. Igaz, a Népfrontot alkotó pártok (elsősorban a kommunisták és a radikálisok) között komoly ellentétek húzódtak, így az összefogás létrejöttéhez hosszabb időre volt szükség. Továbbá arra is, hogy Moszkva utasítsa kommunistákat az összefogásra. A radikálisok így is csak **1935** nyarán csatlakoztak, miután a munkáspártok mérsékelték gazdasági és társadalmi reformprogramjuk életét. **1936 tavaszán** a Népfront három pártja megnyerte a **választásokat**. A kommunisták nem

léptek be a kormányba, de támogatták azt. Az új miniszterelnök a szocialista **Léon Blum** lett. Széles körű, spontán gyárfoglalási és sztrájkmozgalom alakult ki, ám a munkások hiába várták céljaik elérését, mert Blum **reformjai sokkal mérsékeltebbek** voltak a remélnél. A béreket 7–15 %-kal emelték, bevezették a negyvenórás munkahetet és kéthetes fizetett szabadság lehetőségét. Rögzíteni (és emelni) próbálták a gabonaárakat. A jobboldali pártok és a gyárosok élesen támadták a kormányt, de a munkások is csalódottak voltak. Az infláció és a hiány nőtt, a frankot le kellett értékelni. **1937** elején Blum felfüggesztette a reformok végrehajtását, majd júniusban lemondott. Viták voltak a kormányban a fegyverkezés ügyében és a spanyol polgárháborúhoz való viszony ügyében is. (Blum a **benemavatkozási politika** híve volt, míg a kommunisták a spanyol köztársaságiak megsegítését akarták.) Továbbra is Népfrent-kormányok működtek 1938-ig, de ezek **még tehetetlenebbek** voltak. 1938 elején Blum nemzeti egységkormányt javasolt, de a konzervatívok ezt elvetették. Blum újabb kormánya alig egy hónapig állt fenn. **1938 április**ában a radikális párti **Édouard Daladier** alakított kormányt, lényegében már a jobboldal támogatásával. A Népfrent politikája végleg megbukott.

A francia népfrent programja (részletek) (1936)

A törvény előírásainak megfelelően a félkatonai szervezetek tényleges lefegyverzése és feloszlata. [...]

A drákói sajtótörvények és a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó rendkívüli törvények eltörlése. [...]

A szakszervezetek jogainak elismerése és tiszteletben tartása.

A nők munkához való jogának tiszteletben tartása. [...]

Mindenki, tanár és tanuló számára biztosítani kell a teljes lelkiismereti szabadságot; különösen tiszteletben kell tartani az iskola semlegességét, a tanítás világi jellegét és a tanári kar állampolgári jogait. [...]

A hadiipar államosítása, a magán-fegyverkereskedelem megszüntetése. [...]

A munkahét megrövidítése a munkabérek csökkentése nélkül. [...]

A mezőgazdasági termékek árának átalakítása, összekapcsolva a spekuláció és a drágaság elleni harccal [...]

Nemzeti segélyalap létesítése a munkanélküliek támogatására.

A tőke átalakítása részvényekké, olyan intézkedésekkel, amelyek garantálják a kisérszvényesek érdekeit.

Raymond Poincaré, Aristide Briand, Édouard Herriot, Léon Blum, Édouard Daladier

Daladier csaknem két évig a kormány élén maradt. Erőteljesen fellépett a sztrájkoló munkások ellen. Eközben új szélsőjobboldali pártok és összeesküvések szerveződtek. A szenátus arra készült, hogy **kivételes hatalmat** adjon a kormánynak, amely a negyvenórás munkahét előírásaihoz sem tartotta magát. Fő problémája azonban a német fenyegetés volt. Bár maga Daladier nem táplált illúziókat, a kormányában megerősödött az **elterelés** (*repliement*) politikája, vagyis az a szándék, hogy a német expanziót Kelet felé kell irányítani (ez vezetett a müncheni döntéshez). Maga a francia társadalom sem kívánta megismételni az egy generációval korábbi véres összecsapást a németekkel. Hitler prágai bevonulása viszont Angliához hasonló fordulatot hozott a közvéleményen belül is. 1939 őszén Franciaország is hadat üzent a náciknak, de a hadsereg a britekhez hasonlóan (részben a védekezési taktikát diktáló **Maginot-vonal** következtében is) passzív maradt.

Többet akarok tudni

Price, Roger: *Franciaország története*. Budapest: Maecenas, 1994. 214–239.

Hahner Péter: *Franciaország története*. Budapest: Műszaki, 2002. 227–238.

Duby, Georges (szerk.): *Franciaország története*. Budapest: Osiris, 2005–2007. II. kötet 242–282.

Gazdag Ferenc: *Franciaország története 1918–1995*. Budapest: Kossuth, 2011. 14–26.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

francia.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Gyűjtse össze a korszak francia politikai, gazdasági, kulturális életének szereplőit és készítsen életútjukról néhány soros jellemzést. Listázza külön a köztársasági elnököket, miniszterelnököket, a fontosabb pártok vezetőit.

6. Olaszország a háború után és a faszizmus idején

Olaszország 1919-ben **csalódott győztes** ország volt. Céljai jelentős részben nem teljesültek, a békeállapotba való visszatérés pedig a britnél és a franciánál is nagyobb munkanélküliséget és gazdasági nehézséget okozott. A nemzeti és gazdasági-társadalmi kiábrándultság elégedetlenséget és **forradalmi hullámot** eredményezett. A zűrzavaros háború utáni években a hagyományos politikai elit nem tudott felülkerekedni a válságon, s ennek következménye volt Mussolini és a fasiszták hatalomra kerülése 1922-ben.

Az iparilag fejlett Északon **gyárfoglaló**, míg a szegényparaszti déli területeken **földfoglaló** mozgalmak alakultak ki **1919**-ben. Ezek ellen **Francesco Nitti** kormánya erőszakot alkalmazott, de nem tudott úrrá lenni rajta. Nitti bevezette az **általános választójogot**, s **1919 végén választás**on a két népi erő, a szocialisták és a néppárt lett a legerősebb. Mindkét pártot belső viták osztották meg. **1920 nyarán** az idős liberális, **Giovanni Giolitti** állt a kormány élére. Ő nem volt hajlandó erőszakkal fellépni a sztrájkolók ellen, s mivel a „forradalom” nem terjedt tovább, ez a kifárasztásos taktika idővel sikerrel járt. Emellett viszont a munkásokkal és a földfoglalókkal szemben az ellenzéki **fasiszták** viszont fegyveres támadásokat is indítottak. **1921**-ben újabb **választást** tartottak, ahol a két évvel korábban még marginális fasiszták a mandátumok 7%-át szereztek meg. A párt **Benito Mussolini** vezetésével megfogalmazta **agresszív programját**, amely a parlament és főleg a baloldali erők korlátozását, liberalizmusellenességet és erős államot követelt. A hatalom megszerzése érdekében korábbi programjának egyes elemeivel szakított, így feladta republikanizmusát és antiklerikalizmusát is. Eközben gyenge kormányok jöttek létre, az Olasz Szocialista Párt pedig három részre szakadt.

Marcia su Roma, 1922 októbere

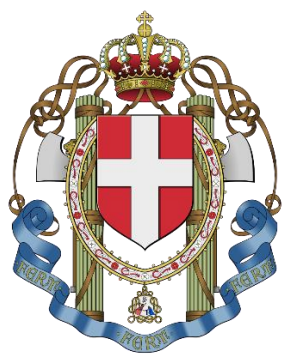
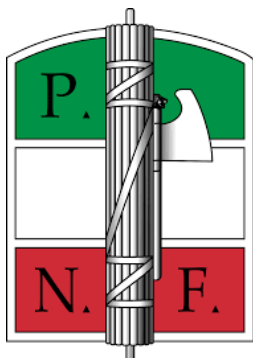
1922-ben az erőszakkal fenyegetőző Mussolini kapott kormányalakítási megbízást. Ebben a **Marcia su Roma**, a „menetelés Rómába” fontos, de nem döntő szerepet játszott. Kinevezése még a tényleges menet előtt megtörtént, vagyis sikeres blöff volt. **Viktor Emánuel** király eleinte ellen akart állni, de visszarettent a **polgárháború lehetőségétől**. Sokakkal együtt talán ő is úgy vélte, hogy Mussolini csak átmeneti alak lesz.

Mussolini kormányprogramot ismertető beszéde a parlamentben (1922 novembere)

Az állam erős és meg fogja mutatni az erejét mindenkivel szemben, még a fasiszta törvénytelenességgel szemben is [...] Meg kell azonban mondanom, hogy úgyszólván minden fasiszta elfogadta a dolgok új rendjét. Az állam nem mond le a tekintélyéről senkivel szemben. Aki az állam ellen támad, annak bűnhődnie kell. Amíg lehet, addig nem akarok a nemzetgyűlés ellen kormányozni, de a nemzetgyűlésnek is meg kell értenie speciális helyzetét és azt, hogy fel lehet oszlatni két napon vagy két éven belül. Azért kérünk teljhatalmat, mert a teljes felelősséget akarjuk viselni. Önök tudják, hogy teljhatalom nélkül nem tudunk megtakarítani egyetlen lírát sem. Ez nem jelenti azt, hogy kizárjuk az együttműködés lehetőségét [...] Kétségtelen, hogy az utóbbi napokban gigantikus lépéseket tettünk a nemzeti szellem egysége irányában, s az olasz haza ismét megtalálta önmagát. Uraim, ne zavarjuk az országot haszontalan fecsegéssel. Ötvenkét képviselő, aki szólni akart bejelentéssel kapcsolatban, az nagyon sok. Inkább dolgozzunk tiszta szívvel és józan elmével, hogy biztosíthassuk a nemzet nagyságát és virágzását.

Az első fasiszta kormány még koalíciós jellegű volt, de már ekkor megindult a (fasiszta) párt és az állam összeolvadása. A párt vezére (**Duce**) állt az állam élén is, továbbá a párton belül létrejött egy **Fasiszta Nagytanács**, amely a rezsim legfőbb döntéshozó testülete lett. A **terror** most már állami szintre emelkedett és egyértelműen az ellenzéki pártokat sújtotta. **1924**-ben új, prémiumos választójogi törvény alapján a fasiszták megkapták a szavazatok abszolút többségét. A **Nemzeti Blokk** listájával szemben azonban még indultak ellenjelöltek (akiket nyíltan ellenségeknek minősítettek). A terror ellenére a nagyvárosokban az ellenzéki jelöltek győztek. A parlament első ülésnapján a szocialista **Giacomo Matteotti** választási visszaélésekről beszélt és ezek kivizsgálását követelte. Pár nappal később meggyilkolták. Az eset széles körben váltott ki tiltakozásokat, a rendszer először és utoljára súlyos válságba került. Az ellenzéki pártok kivonultak a törvényhozásból, de ez hatástalan volt, sőt a király még inkább kiállt Mussolini mögött. Gazdasági téren eleinte **liberális intézkedésekre** került sor, **Alberto De Stefani** vezetésével. Bár a gazdaság kilábalta a válságból, **1925**-ben félreállították, amikor születésszabályozással akarta csökkenteni a falusi túlnépesedést.

A Fasiszta Párt jelképe – a fasiszta Olaszország címere – ülészik a Fasiszta Nagytanács

A **diktatúra teljes kiépülése** **1925**-ben indult meg. Kiterjesztették a kormányfő jogkörét, **1926**-ban pedig rendeleti kormányzást és kivételes törvényeket fogadtak el. Betiltották a nem fasiszta pártokat, lefoglalták vagyonukat, megtámadták lapjaik szerkesztősegeit (lecserélték ezek szerkesztőit fasisztákra). Létrehozták a politikai rendőrséget (**OVRA**). Mussolini **totalitarizmus**nak nevezte rendszerét, **bár az később sem lett totális**. A monarchia és az egyház lényegében független maradt a fasisztáktól. Az ellenzéki politikusok viszont emigrációba kényszerültek, vagy börtönbe zárták őket.

Az olasz fasizmus egyik sajátossága a **korporatív rendszer** kiépítése. A korporációk (**hivatásrendek**) olyan foglalkozási csoportok, melyek tagjai – dolgozók és munkaadók – „közös érdekekkel” jellemezhetők, feladatuk a harmonikus gazdasági együttműködés, a termelés összehangolása a nemzeti érdekek alapján. A korporációk feleslegessé tették a szakszervezeteket, amelyeket fel is oszlattak. Ezzel a sztrájkok megszervezése lényegében lehetetlenné vált. A korporációk kiépítése már **1922**-ben megindult, de nagyobb jelentőséget **1927**-ben kaptak, a Munka törvénykönyve (**Carta del lavoro**) elfogadása után. A reform egyik kezdeményezője **Alfredo Rocco** volt, aki De Stefanit váltotta a gazdasági élet irányításában. **1927–28** folyamán a parlamenti reform is a korporációkra épült. Ezek állították a képviselőjelölteket. Az így létrejött törvényhozó szerv valódi funkciókkal nem rendelkezett, helyette a Fasiszta Nagytanács vált a **pártállami** rendszer csúciszervévé. A korporatív rendszer végső soron nem működött úgy, ahogy azt előírták a törvények. Valójában Mussolini sem tekintette igazán fontosnak. Helyette az állami irányítás, elsősorban a nehézipar fejlesztése került előtérbe. Mindez **autarkias törekvésekkel** párosult. Ezért az import csökkent, de az ipar drágán, rossz termelékenységgel működött és az élelmiszer-önellátás terén (**gabonacsata**) sem sikerült áttörést elérni. A gazdasági válság súlyosan érintette az országot, a csődbe ment vállalatokat államosították.

A korporatív rendszer a Munka törvénykönyvében (1927)

I. Az olasz nemzet olyan organizmus, amelynek céljai, élete és tevékenységi eszközei felsőbbrendűek, mint a nemzetet alkotó [...] egyének céljai, élete vagy tevékenységi eszközei. A nemzet morális, gazdasági és politikai egység, amely teljességgel a fasiszta államban valósul meg.

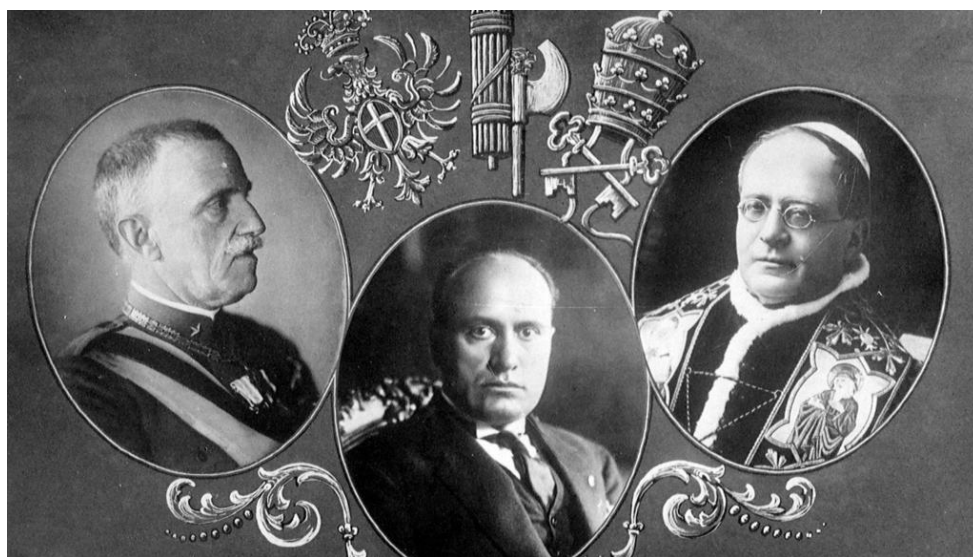
II. A munka [...] társadalmi kötelezettség. [...]

III. A hivatási és szakmai szervezkedés szabad. De csak az állam által törvényesen elismert és állami ellenőrzés alá vont szakmai szervezetek képviselhetik törvényesen az adott kategória [...] munkaadóit és munkavállalóit, csak ezeknek van joga [...] képviselni az adott kategóriák érdekeit [...]

VI. A törvényesen elismert szakmai szervezetek biztosítják a munkaadók és a munkavállalók jogi egyenlőségét, biztosítják a termelés és a munka rendjét, és elősegítik annak tökéletesítését.

A korporációk jelentik a termelés egységes szervezetét, és teljes mértékben képviselik annak érdekeit.

1929-ben Mussolini és XI. Pius pápa megkötötték a lateráni egyezményeket. A tárgyalások már évek óta folytak, s eredményük az lett, hogy Olaszország elismerte a pápa világi hatalmát és Vatikánt független államnak, amelynek önálló külpolitikára is joga van. A Vatikán kártérítést kapott 1870-ben kisajátított javaiért. A püspököket ezután királyi jóváhagyás nélkül nevezhette ki. A katolicizmus hivatalos állami vallás lett, az egyházi házasságkötés polgári érvényességét is elfogadták. Cserébe XI. Pius is elismerte Olaszországot és Rómát annak fővárosaként. Az egyezmény a mai napig érvényben van. Az állam és az egyház viszony később újra kiéleződött, mert a Fasiszta Nagytanács be akart tiltani minden ifjúsági egyesületet a fasisztákn kívül. A pápa ezután bírálta a fasizmus hódító, totalitásra törekvő jellegét is.

III. Viktor Emánuel király, Mussolini és XI. Pius

Az illegalitásban és külföldön működő ellenzéki csoportok nem tudtak jelentős ellenállást kifejteni a diktatúrával szemben. A súlyos gazdasági válság sem tudta megrázkódtatni a fasiszta politikai rendszert. Sikerült viszont megszöktetni néhány internált ellenzéki vezetőt, köztük Carlo Rossellit a Lipari-szigetéről. Sok baloldali vett részt a spanyol polgárháborúban a köztársaságiak oldalán. 1937 nyarán viszont az OVRA meggyilkoltatta Rossellit és fivérét.

Mussolini támogatottságát jelentősen növelte az etióp háború. 1935 őszén támadták meg a független Abesszíniát az olasz csapatok, akik nehéz harcok után végül győztek a „mezítlábas etiópok” ellen. A Népszövetség erőtlén szankciói nem sokat jelentettek, sőt Róma 1937-ben ki is lépett a szervezetből. A nációkkal való együttműködés a spanyol polgárháborúba való beavatkozás után indult el, ahol Mussolini is Francót támogatta (Hitlernél is nagyobb mértékben). Ennek következtében az olasz fasizmuson belül is megjelent a rasszizmus és az anti-

szemitizmus. A zsidókat kizárták a fasiszta lapok szerkesztői közül, 1938-ban pedig a Fasiszta Nagytanács idegen fajjá minősítette a zsidókat és diszkriminatív törvények is születtek ellenük, sőt a nem olasz honosságú zsidókat eltávolították az országból.

Többet akarok tudni

Hearder, Harry: *Olaszország története*. Budapest: Maecenas, 1992. 188–204.

Szabó Tibor: *Olaszország politikatörténete 1861–2011*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2012. 45–70.

Ormos Mária: *Mussolini*. Budapest: Kossuth, 2019.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

olasz.htm

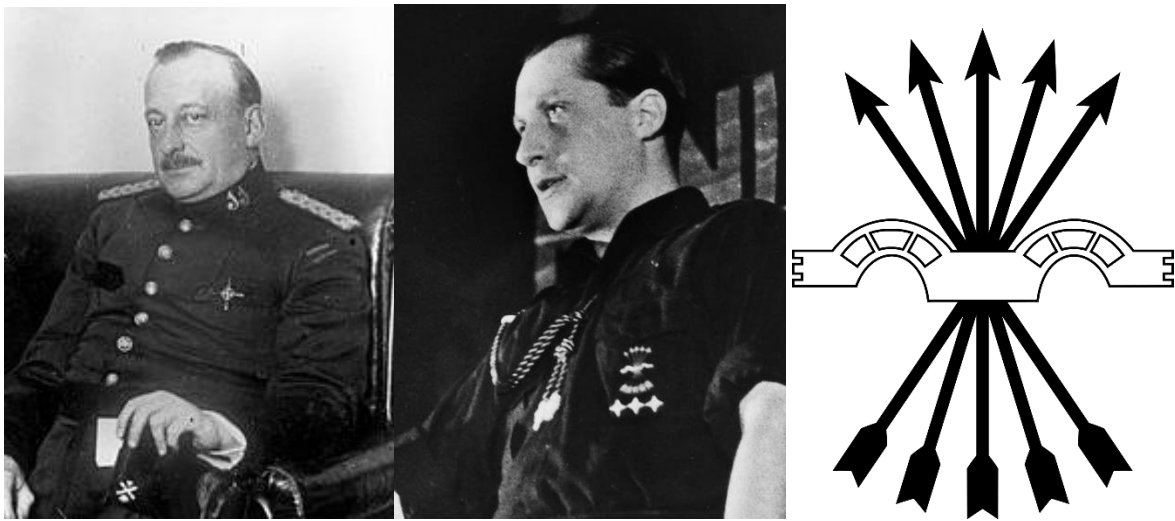
Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Gyűjtsön össze primer forrásokat Olaszország két háború közötti történelméről (jogsabályok, beszédek, ellenzéki programok, sajtócikkek, naplók, memoárok stb.) Egy kiválasztott szűkebb téma forrásait elemezze is egy néhány oldalas tanulmányban!

7. A dél-európai diktatúrák

Az első világháborúban semleges **Spanyolország** a hadikonjunktúra ellenére súlyos társadalmi és politikai válságba került. Az országból minden áru az antant államokba áramlott, így odahaza magas árak és nélkülözés alakult ki. Ezt súlyosbította (1898 utáni) újabb **gyarmati veresége**, ezúttal **1921**-ben Marokkóban. Számos megmozdulás, zavargás tört ki, s erre válaszul **1923**-ban egy **katonai puccs** zajlott le, melynek élére **Miguel Primo de Rivera** tábornok állt. A pártokat és a parlamentet feloszlatták, két éven át katonai igazgatás volt az országban. Ekkor Primo de Rivera civil kormányt alakított, továbbra is diktátorként vezetve az országot. Célja egy **korporatív** (hivatásrendi) állam kiépítése volt. Jelentős állami beruházások indultak el, és Marokkóban sikerült legyőzni a lázadókat is. De a rezsim nem enyhítette a földéhséget és nem adta fel centralizálási szándékát sem. A katalán nemzeti mozgalom és a baloldali erők egyre erősebben léptek fel ellene, majd **1930**-ban a hadsereg tisztjei is a diktátor ellen fordultak. Primo de Rivera lemondása után hamarosan a monarchia is megbukott: **1931**-ben **XIII. Alfonz** megfosztották trónjától és **kikiáltották a köztársaságot**.

Miguel Primo de Rivera – José Antonio Primo de Rivera – falangista jelvény

A Spanyol Köztársaság alkotmánya (1931)

1. cikk. Spanyolország az igazságosság és a szabadság elvére épülő [...] demokratikus köztársaság. A köztársaság minden szerve a néptől kapja a felhatalmazást. A köztársaság egységes és oszthatatlan állam, amely nem zárja ki területek és közösségek autonómiáját. [...]
2. cikk. A törvény előtt minden spanyol egyenlő.
3. cikk. A spanyol államban nincs hivatalos vallás. [...]
34. cikk. Minden egyes személy szabadon kifejezheti véleményét és gondolatait, erre felhasználhat minden törvényes eszközt, terjesztheti nézeteit előzetes cenzúra nélkül. [...]
36. cikk. Minden állampolgár, akár férfi, akár nő, aki betöltötte a 23. évét, a törvények értelmében egyformán választásra jogosult személy. [...]
52. cikk. A képviselőház tagjait egyenlő, általános, közvetlen és titkos szavazás alapján választják meg.

A köztársaság vezetői **demokratikus alkotmányt** fogadtak el (**1931**). Meglehetősen vontatott módon, de agrárreformot hajtottak végre, elválasztották az államot az egyháztól, illetve létrehozták Katalónia és Baszkföld autonómiáját. Bevezették a nyolcórás munkaidőt és a munkanélküli segélyt. A kormány **túlzó antiklerikalizmusa** azonban sokakat elriasztott. A reformokat a katolikus egyház és a nagybirtokosok hevesen támadták, és ebben mellettük állt a tisztikar jó része is. A világválság által is sújtott országban **szélsőjobboldali erők** alakultak. Legfontosabb a **Falange Española** (kb.: „spanyol front”) volt. A falangisták élén **José Antonio Primo de Rivera**, a volt diktátor fia állt. Mind a köztársasági baloldalon, mind a részben mo-

narchista jobboldalon számos párt alakult meg, így a parlamentben is túl sok kis párt működött. A **kormányok gyakran változtak**, 1-2 évente új választást kellett tartani. Ennek során **1933**-ban egy jobboldali kormány alakult, amely több reformot visszavont. A baloldal emiatt radikalizálódott, célja egy forradalom kirobbantása volt; **számos helyi felkelés**re valóban sor is került. De hatalomátvételre készült a szélsőjobboldal is, amely a fasiszta és a náci mintákat igyekezett lemásolni. A jobboldali kormány **1935** végén egy korrupciós ügy miatt megbukott.

Az új választásra készülve a baloldali erők **népfront**ban egyesültek és **jelentős győzelmet** arattak **1936**-ban. A szocialisták ennek ellenére nem léptek be a kormányba, ami súlyos hiba volt. Az ellene szervezkedő jobboldali tisztek **július**ban **felkelést** robbantottak ki, s a lázadók **október 1-jén** **Francisco Franco** tábornokot kiáltották ki államfővé. Megkezdődött a **polgárháború**. **1936 őszén** szélesebb népfrentkormány alakult a szocialista **Francisco Largo Caballero** vezetésével. A köztársasági kormányt nagy belső ellentétek is gyengítették (erre utal az „**ötödik hadoszlop**” kifejezés). A francia és az angol **benemavatkozási politika** megfosztotta őket a komolyabb segítségtől, bár számos önkéntes harcolt mellette a **nemzetközi brigádok**ban. Ezzel szemben Hitler és főleg Mussolini jelentősen támogatta Franco csapatait, pénzzel, fegyverrel és katonákkal is. A harc fő tétje Madrid volt.

Beszámoló a madridi harcokról (1937)

Madrid súlyos tűz alatt áll, kétóránként kell elszenvednie egy légitámadást. Rengeteg a tűz a városban; ezek gyújtóbombákat dobtak le. De a város lakossága a barikádokra siet. Ebben az órában a „No pasarán!” [Nem törnek át] nem jelszó, hanem kötelező eskü [...], összeszorított szájjal mondják ki. A madridiak [...] elszántságnak látszanak, hogy inkább városuk romjai alatt hálnak meg, minthogy megadják magukat a fasisztnak. „Madrid a fasiszta sírja lesz.” [...] Madrid nem fog elesni. Olyan, mint egy gyűlöletből és dühből összekovácsolódott akarat azokkal az árulókkal szemben, akik saját országukat idegen gyilkosokkal pusztítatják – és a fasiszta megszállókkal szemben. Való igaz, hogy Madrid a sírjuk lesz. [...] Ezek nem fognak áttörni. No pasarán. [...]

A fasiszták felőrlő taktikájához tartozik a pánikkeltés a polgári lakosság körében. Támadásaik nem katonai objektumoknak szólnak: előszeretettel találják el a sűrűn lakott munkásnegyedek bérházait és a belváros reprezentatív épületeit. Végeredményben nekik teljesen mindegy, hogy mit találnak el, csak találjanak.

Döntő fordulatot a müncheni szerződés hozott, mivel a háború elkerülése révén a náciak ezt követően növelhették Franco támogatását. Ezzel szemben a népfronton belül **súlyos belső viták** alakultak ki a forradalmi lépések szükségessége körül, ami csökkentette a polgárháború megnyerésének esélyeit is. **1939 tavaszán** Franco seregei bevonultak Madridba. A diktátor felvette a vezér (**caudillo**) címet, köztársasági elnökként szinte korlátlan hatalommal rendelkezett. Célja egy katolikus **korporatív állam** kialakítása volt. A pártokat és a parlamentet felszolta, a köztársaság hívei ellen **súlyos megtorló akciókat** indított (csak a kivégzettek száma kb. százezer fő volt). Bár Hitler és Mussolini szövetségese lett, a második világháborúban Franco semleges maradt.

Francisco Largo Caballero – Francisco Franco – a lebombázott baszk kisváros, Guernica

Portugália történelme is hasonlóan alakult, de lényeges különbség, hogy itt nem került sor polgárháborúra. A köztársaság már 1910-ben létrejött, a politikai rendszer azonban instabil volt. Rengeteg volt a korrupciós ügy, miközben a gazdaság sem fejlődött megfelelően. 1925-ben és 1926-ban is kirobbant egy tiszti felkelés. Utóbbinak sikerült hatalmon maradnia. A tábornok-vezetők fő célja a költségvetési hiány rendezése volt. Ennek érdekében neveztek ki pénzügyminiszterre Antonio de Oliveira Salazar közgazdász professzort 1928-ban. Neki megszorításokkal és autarchikus politikával sikerült stabilizálnia a gazdaságot, amelyet a nagy válság sem sújtott jelentősen. Négy évvel később (1932) Salazar már miniszterelnök volt. Hamarosan ő lett a diktatúra vezetője. Katolikus (és szociális) alapokon álló szélsőjobboldali rendszert hozott létre, amely az 1933-as új alkotmányban nyert testet. A továbbra is köztársasági államformájú rendszer (második köztársaság) hivatalos neve *Estado novo* („új állam”) lett. Ennek egyetlen pártja a Nemzeti Szövetség volt, ennek ellenére a rendszer nem volt pártállami jellegű, a párt és az állam nem fonódott össze. A tényleges hatalom Salazar, a kormányfő kezében volt. A kétkamarás parlament felsőházát korporatív (hivatásrendi) alapon választották meg. Ezzel összefüggésben a sztrájkokat betiltották, hiszen a korporatív rendszerek nem ismerték el a munkavállalók és a munkaadók érdekkülönbségét. Felszámolták a fasiszta politikai csoportokat is.

1940-ben Salazar konkordátumot kötött a Vatikánnal. Az *Estado novo* szakított az 1910-es forradalom laikus államával, de az állam és az egyház szétválasztása megmaradt. A rendszer katolikus, morális alapokra épült és emiatt jelentősen különbözött az olasz fasiszta és főleg a német náci rendszertől. Nacionalizmusa azonban erőteljes volt, törekedett az anyaország és megmaradt gyarmatai összefogására is („luzitán integralizmus”). Salazar támogatta Franco spanyol nacionalistáit is, de a második világháborúban ő is semleges maradt. Salazar 1968-ig maradt a kormány élén, rendszere pedig 1974-ig állt fenn.

Antonio Salazar – Teodorosz Pangalosz – Joannisz Metaxasz

Némileg másképp alakult a görög diktatúrák története. Itt rendszerváltások egész sorára került sor. Köztársaság és királyság, demokratikus kísérletek és diktatúra többször váltotta egymást, és se szeri, se száma nem volt a katonai puccsoknak. A hadsereg tartósan beavatkozott a politikai életbe. Az 1922-ben Kemal Atatürk török nacionalistái ellen vívott háború kudarca okozta az első katonai államcsínyt. A királyt lemondatták a fia javára, majd 1924-ben már a köztársaságot is kikiáltották. 1925-ben Teodorosz Pangalosz tábornok puccsa megdöntötte az 1923 óta létező liberális kormányt. A diktatúra gazdasági káoszt okozott és 1926-ban egy újabb katonai beavatkozás véget vetett neki. Létrejött egy nagykoalíció, amely 1927-ben végre elfogadta az új parlamentáris rendszerű alkotmányt. Hamarosan hazatért az első világháború alatti sikeres liberális miniszterelnök, Elefteriosz Venizelosz, aki újra kormányfő lett

(1928–32). Sikerült stabilizálni a gazdaságot és jelentős szociális intézkedések indultak el. A világválság azonban súlyosan érintette az országot. Szervezkedni kezdtek a szélsőjobbaldali-monarchista erők, akik 1935-ben jelentős választási győzelmet arattak és visszaállították a monarchiát. A régi-új király ekkor új választást írt ki, melyen viszont a liberálisok győztek. Ismét a hadsereg „oldotta meg” a helyzetet, fellépése hatására Joannisz Metaxasz tábornok lett a miniszterelnök (1936–41). Rendeleti kormányzással, erőszakkal lépett fel és felszámolta a parlamentáris rendszert. Az olasz fasizmus volt a követendő példa. Bevezették a cenzúrát, a pártokat felszámolták, tilos lett a sztrájk. Metaxasz kívül akart maradni a háborún, de példaképe, Mussolini 1940-ben megtámadta Görögországot. Az akció kudarcba fulladt. Az ezt követő német támadás előtt a tábornok meghalt.

Többet akarok tudni

Anderle Ádám: *Spanyolország története*. Budapest, Móra, 1992. 108–139.

Birmingham, David: *Portugália története*. Budapest: Pannonica, 1998. 128–144.

Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború*. Budapest: Európa, 2002.

Balogh Ádám: *Fejezetek Görögország újkori történetéből. A szabadságharctól napjainkig*.

Szeged: Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete, 2013. 71–89.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

del-europa.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

További anyaggyűjtés után készítsen egy rövid, összehasonlító jellegű tanulmányt „A két világháború közötti diktatúrák és az erőszak alkalmazása” címmel.

8. Ausztria

A Monarchia kötelékéből bizonyos értelemben maga Ausztria vált ki először: 1918. október 21-én megalakult Német-Ausztria Ideiglenes Nemzetgyűlése. E szerv november 12-én kiáltotta ki a köztársaságot, egyúttal deklarálta a Németországhoz való csatlakozását (*Anschluss*) is. A szociáldemokrata **Karl Renner**et választották kancellárrá, aki posztját az 1919-es választási győzelme után is megtartotta. A békeszerződés megtiltotta az *Anschluss*t, így az ország – amelyet maguk az osztrákok is gazdaságilag életképtelennek tekintettek – kénytelen volt önállóvá válni. Az új alkotmány szerint a végrehajtó hatalom élén a kancellár állt, a parlament által választott köztársasági elnök politikai szerepe minimális volt. A szövetségi államkeretre való tekintettel kétkamarás parlament jött létre.

Éhezők állnak sorba egy tál ételért a háború után

1920-ban **Keresztényszociális Párt** nyerte meg a választást, a szociáldemokraták kiestek a kormányból. A húszas évek zömében így **Ignaz Seipel** volt a kancellár, akinek népszövetségi kölcsönrel **sikerült szanálnia** az országot. (Ezt követően a Nemzetek Szövetsége éveken át ellenőrizte a helyi pénzügyeket, így Ausztria a rossz nyelvek szerint a „Népszövetség gyarmata” volt.) Az új pénz, a Schilling bevezetése ellenére továbbra is komoly **gazdasági nehézségek**, élelmiszerhiány és főleg munkanélküliség jellemezte az országot. Emiatt szorosra fűzték a gazdasági és kulturális kapcsolatokat Németországgal. A végső cél az *Anschluss* volt.

A politikai élet jellemző vonása volt, hogy a nagy pártok saját, önálló fegyveres erőkkel rendelkeztek. Ezek közé tartozott a szociáldemokrata **Schutzbund** és a nagynémet, illetve keresztényszociális erökhöz kapcsolódó **Heimwehr**, amely már az 1919-es határvédelmi harcokban megalakult, később pedig Seipel szervezte újjá. A paramilitáris egységek gyakran összecsaptak egymással. 1927-ben egy másik jobboldali frontharcos-szervezet tagjai meggyilkoltak két burgenlandi szociáldemokratát, a gyilkosokat pedig a bíróság felmentette. E döntés ellen száz-**erősakos tüntetés** szerveződött, amelyet rendőrök vertek szét (az esemény az igazságügyi palota felgyújtását okozta és csaknem száz halottat eredményezett).

Az égő igazságügyi palota, 1927

A hatalomból kiszorult szociáldemokraták 1926-ban új programot fogadtak el Linzben; ennek célja a hatalom demokratikus megszerzése volt. Az 1927-es választásokon azonban a jobboldal egységlistája győzött. A linzi programot a Heimwehr úgy értelmezte, hogy az a proletárdiktatúra megteremtésére törekedik, ezért fokozta támadását a baloldal ellen. 1929 őszétől az alkotmányos válság ellen a pártonkívüli, de „munkásgyilkos” Johann Schober (Bécs rendőrfőnökeként az 1927-es tüntetés leverője) és kormánya próbált fellépni. A Heimwehr német vezetőjét letartóztatták és kiutasították. Válaszul a Heimwehr 1930 májusi „korneuburgi esküje” már nem csak a marxizmus, hanem a liberális demokrácia ellen is fellépett. A program erősen korporatív és klerikális jellegű volt, valamint osztrák (nem német) nacionalizmusra alapozódott. Sokan úgy vélték, hogy az eskü az osztrák fasizmus alapító okirata lett, holott a Heimwehr korábbi célkitűzései nem sokban változtak. A Heimwehr ezzel függetlenítette magát a jobboldali pártoktól, célkitűzései pedig később tovább radikalizálódtak; már az 1930-as választásokon külön listán indultak. A legerősebb párt – a jobboldal szétaprózódása miatt – a szociáldemokrata lett, de nem tudott koalíciót kötni más erővel, így továbbra is a keresztényszociálisok kormányoztak.

Heimwehr-vonulás

Közben a gazdasági válság pusztító hatása Ausztriát is elérte. 1931 nyarán összeomlott a Creditanstalt, a legnagyobb bécsi bank. Ismét felmerült az Anschluss gondolata, de a már aláírt német–osztrák vámuniót (1931) a francia, olasz, csehszlovák tiltakozás miatt nem lehetett életbe léptetni. A gazdasági válság erősítette meg a nácik befolyását is. Náci párt Ausztriában is már régóta működött, de 1930-ig nem ért el számottevő eredményt. 1932-ben viszont (igaz, csak tartományi és községi választásokon) jelentősen előretört, kb. a szavazatok ötödét megszerezve. 1932 májusában Engelbert Dollfuss alakított kormányt, minimális parlamenti többséggel. A késhegyig menő politikai csaták során a kancellár egyre jobban elkötelezte magát a parlamentarizmussal való szakítás mellett. 1933 márciusában egy szavazási vita miatt a nemzetgyűlés és két kamarájának vezetői lemondtak. Dollfuss ezt kihasználva többé nem hívta össze a parlamentet, feloszlatta az alkotmánybíróságot, a szociáldemokrata Schutzbundot és betiltotta a kommunista pártot is. Ezzel rendeleti kormányzás vette kezdetét.

Dollfusst nem nyűgözte le Hitler tevékenysége. Az osztrák nácik tevékenységét is betiltotta, ezek többsége Németországba menekült. Az osztrák kancellár inkább Mussolini befolyása alá került. Igaz, intézkedései saját meggyőződéséből is fakadtak. „Keresztény rendi állama” egyszerre volt korporatív és szociálkonzervatív, de egyértelműen autoriter fordulatot hajtott végre. 1933 őszén Hazafias Front néven létrehozott egy pártok feletti szervezetet, 1934 tavaszán pedig a csonka parlament rábólintott a rendelettel már elfogadott korporatív alkotmányra.

Dollfuss rádióbeszéde Ausztria új alkotmányáról (1934)

A hivatásrendek is századokon át alapját képezték német hazánk [sic] társadalmi szervezetének [...]. Vissza kell adni nekik olyan feladatokat, melyektől őket a liberális állam és a szocialista állam egyaránt megfosztotta. [...] aki maga is segít a hivatásrendeken alapuló életformát Ausztriában étellel megtölteni az új alkotmány szellemében, az ezzel dr. Seipelnek, ennek a nagy osztráknak a testamentumát hajta végre [...]. Az új Ausztriának erős tekintélyű vezetés alatt kell állnia. [...] A gyakran ügyyel–bajjal összetartott koalíciós kormányok kora végérvényesen lejárt [...] Többé nem lesznek szövetségi vagy tartományi tisztviselők, hanem csak állami tisztviselők.

A szövetségi kancellár a jövőben közvetve és közvetlenül beleszól a tartományok és járások felelős férfiai kinevezésébe. Egyedül a kormány rendelkezik a törvénykezdeményezés jogával, valamint kritikus időkben [...] egy teljesen új formába öntött szükségállapot joggal.

1934 februárjában a Heimwehr agresszív, provokatív fellépése országszerte szociáldemokrata felkeléseket robbantott ki, amelyek véres harcokban vereséget szenvedtek. A szociáldemokrata vezetők emigráltak vagy illegalitásba vonultak. A náci párt fegyveres osztagai nem avatkoztak be a harcokba. Dollfuss mindenesetre a Duceval arról is megállapodott, hogy további zavargások esetén olasz csapatok is beavatkozhatnak Ausztriában. A német hosszú kések éjszakája után egy hónappal, 1934 nyarán az osztrák nácik puccskísérletet hajtottak végre. Meggyilkolták Dollfusst is. Mussolini bevonulással fenyegetőzött, de Hitler sem támogatta az akciót. A puccs kudarcba fulladt, de többszáz halott árán.

Az új kancellár a Hazafias Front másik politikusa, Kurt Schuschnigg lett, aki egyre kevésbé tudott ellenállni Németországnak. Eleinte ő is Olaszországra akart támaszkodni, de Mussolini maga is közeledett Hitlerhez, aki (külpolitikai sikerei révén) Ausztriában is egyre népszerűbbé vált. 1936 júliusában alá írtak egy német–osztrák megállapodást, aminek révén megszűntek az osztrák nácik elleni addigi intézkedések. Ausztria vállalta, hogy német államként politizál a továbbiakban, míg a németek (elvileg) elismerték Ausztria teljes szuverenitását. Ezek után nem meglepő, hogy Schuschnigg 1936 őszén feloszlatta a Heimwehrt. A következő évben a nemzeti és a náci erők további közeledésére került sor.

1938-ban Hitler meg akarta szállni Ausztriát. Eltávolította a Wehrmacht ellenzéki tisztjeit, majd februárban fogadta Schuschniggot, akit megfenyegetett és rákényszerítette, hogy a nácik

emberét belbiztonsági miniszterré nevezze ki. Az osztrák kancellár ekkor – meglehetősen elkésve – kísérletet tett a szociáldemokratákkal való megegyezésre és gyorsan kiírt egy népszavazást a független Ausztriáról. Ezzel inkább csak gyorsította a bukást: a március 13-i voksolás előtti napon a német **Wehrmacht bevonult Ausztriába**. A csapatokat éljenző osztrákok fogadták. Négy héttel később egy másik népszavazáson szinte ellenszavazat nélkül megerősítették az **Anschluss** tényét.

Karl Renner

Ignaz Seipel

Johann Schober

Engelbert Dollfuß

Kurt Schuschnigg

Többet akarok tudni

Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Budapest: Osiris – 2000, 1998. 371–396.

Vocelka, Karl: *Ausztria története*. Budapest: Corvina, 2006. 109–122.

Németh István – Fiziker Róbert (szerk.): *Ausztria a 20. században: az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan, 2011. 128–205.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

osztrak.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen egy adatbázist a két háború közötti korporatív rendszerek sajátosságairól (kronológia, ideológiai és politikai vezetők, alkotmányok sajátosságai, ideológiai hasonlóságok és különbségek felmérése stb.)

9. Az izolacionista Egyesült Államok

Az 1921-ig hivatalban lévő Woodrow Wilson nemzetközi szerepvállalási törekvéseit az amerikai közvélemény nem támogatta. Az ország újra elzárkózási (izolacionista) törekvéseket mutatott. Valójában erre nem volt lehetősége, bár az USA nem erősítette meg a versailles-i békét, és így nem lépett be a Népszövetségbe sem. A nemzetközi politikától azonban mégsem tudta kivonni magát. Kormányzása végén Wilson súlyosan megbetegedett. Amerika már ekkor elfordult a liberális hagyományoktól: korlátozni kezdték a bevándorlást és bevezették a szesztilalmat. Pozitív változás volt viszont, hogy az 1920-as választásokon a nők egyenjogúan vehettek részt. A Demokrata Párt súlyos vereséget szenvedett a republikánus Warren Hardingtól. Három cikluson át a konzervatív irányba eltolódó republikánusok kormányozták az USA-t. Harding és utóda, Calvin Coolidge idején az USA maradi és előítéletekkel teli országgá változott. Megerősödött az idegengyűlölet. A bevándorlás korlátozásának egyik indoka a „vörös veszély” miatti hisztéria lett, de széles körben hittek abban is, hogy a bevándorlók bűnözést és járványokat terjesztenek Amerikában. A rasszizmus leglátványosabb jele a feketék elleni erőszak volt, amelyben a lincseléseiről is hírhedtté vált Ku Klux Klan játszotta a vezető szerepet, amelynek ötmillió tagja volt. A szesztilalom miatt pedig virágzott a csempészet, ami hatalmasra növelte a bűnözést. Amerika a gengszterek országa lett.

Feketéket lincselő tömeg 1920-ban – Alkohol megsemmisítése a szesztilalom idején

Harding halála után 1923-ban Coolidge alelnök lépett az elnöki posztra és kijelentette: Amerika dolga az üzlet. A gazdaságpolitika irányítója 1921-től 1932-ig Andrew Mellon pénzügyminiszter lett, akinek intézkedései sok tekintetben előkészítették a nagy gazdasági világválságot (a magas vámok és alacsony adók miatt fellendült a gazdaság, de ez egyben túltermeléshez is vezetett). Jelentősen nőtt az életszínvonal, elterjedtek az autók, a városközpontokban felhőkarcolók, a kertvárosokban rengeteg ház épült. Ugyanakkor magas volt a munkanélküliség és széles rétegek éltek nyomorban. Tovább korlátozták a bevándorlást, az új bevándorlók pedig negatív megkülönböztetésben részesültek. (Ennek leghírhedtebb esete az volt, amikor két olasz származású férfit, Saccot és Vanzettit gyilkosság vádjával ártatlanul kivégeztek.)

Bartolomeo Vanzetti az utolsó szó jogán mondott beszéde a bíróságon (1927)

Bebizonyítottuk, hogy nem lehetett volna a föld színén egyetlen bíró sem, aki elfogultabb és kegyetlenebb lett volna hozzánk, mint amilyen Ön volt. [...] Mi tudjuk, és Ön is tudja, hogy kezdettől fogva ellenünk volt, még mielőtt látott volna bennünket. [...] Tudta, hogy radikálisok vagyunk [...] és ellenségei azoknak az intézményeknek, amelyek jóságában Ön legjobb meggyőződése szerint hisz. [...]

Olyan korszakban lettünk elítélve, amely ma már történelemnek számít. [...] egy olyan időszakban, amikor gyűlölet és hisztéria övezte azokat az embereket, akik a mi elveinket vallották, meg a külföldieket, s a „naplopókat”. S azt hiszem, sőt, meg vagyok győződve róla, hogy Ön [...] mindent megtett, amit csak tudott, hogy megoldozza, még jobban felszítsa az esküdtek szenvedélyeit, [...] előítéleteit velünk szemben.

(folytatás a következő oldalon)

(folytatás az előző oldalról)

Igen, említettem már, hogy nem csak ezekben a bűnesetekben vagyok ártatlan, nem csak hogy sohasem követtem el bűnt életemben, [...] hanem harcoltam a bűn ellen, harcoltam [...], hogy még azok a bűnök is eltűnjenek, amelyeket az egyház és a törvény legalizál és szentesít. [...]

Azért kell szenvednem, mert radikális vagyok és [...] mert olasz vagyok [...] Ha Önök kétszer tudnának kivégezni [...] akkor is azt tenném, amit eddig is tettem. Befejeztem. Köszönöm.

1928-ban a republikánus **Herbert Hoover**rt választották elnökké (1929–33). Bár mindkét elődjénél tehetségesebb és népszerűbb volt, nem tudta tartani azt az ígéretét, hogy „még négy jó év”, további prosperitás és a szegénység felszámolása következik. A new york-i **tőzsdekrach** (1929. október 24., **fekete csütörtök**) és a **válság Hoover képességeit is meghaladta**. Sőt, intézkedései (pl. a vámok további emelése és a munkanélküli segély bevezetésének ellenzése) inkább fokozták a válságot. Hoover hamarosan elvesztette népszerűségét, közönyös technokratának tűnt, akit nem érintett meg a munkanélküliség 25%-ra növekvő mértéke és a terjedő nyomor. Amikor 1932-ben munkanélküli veteránok tüntettek Washingtonban, a kormány könnygázt és tankokat vetett be ellenük. Ilyen előzmények között nem meglepő, hogy az elnök súlyos vereséget szenvedett az 1932-es választásokon a **demokrata párti**, optimizmust és önbizalmat sugárzó **Franklin Delano Roosevelt**től.

Gázárlarcos katonák fellépése a munkanélküli veteránok ellen, 1932

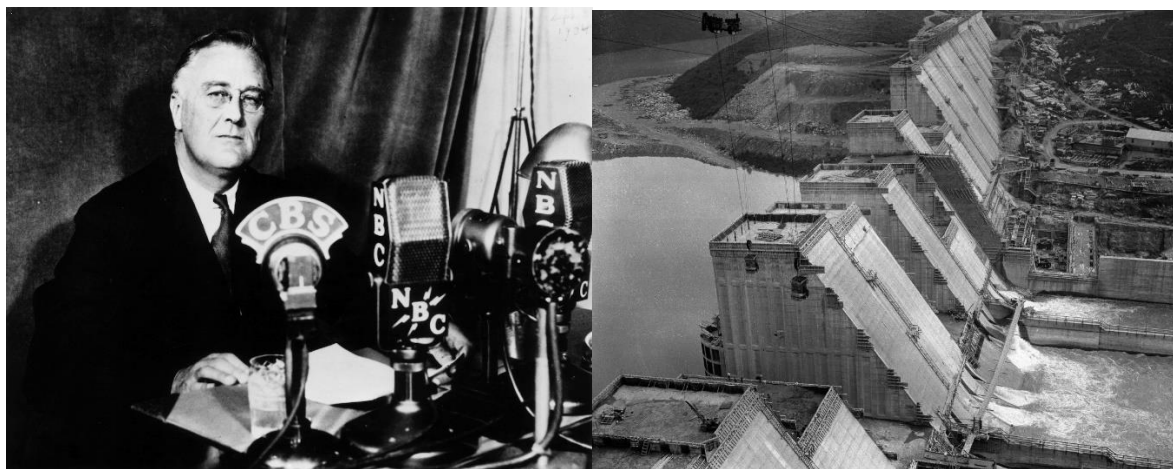
Az új elnök már beiktatásakor, 1933 tavaszán **gyökeresen új politikát hirdetett**, amivel a társadalmi és gazdasági bajok megoldását akarta elérni. Ahogy ő fogalmazott: *új alkut (New Deal)* kell kötni a nemzettel. (A kifejezést azonban úgy is lehet érteni, hogy a javak *új elosztását* ígérte.) Erről kapta nevét az elnök politikája. Megszüntette a szesztilalmat, a gengszterek elleni harc érdekében pedig létrehozta az **FBI**-t (Szövetségi Nyomozóiroda). A pénzügyi válságot kötelező bankszünettel, majd új banktörvénnyel küzdötte le. Ennek során a dollár letért az aranyalapról. Az elnök jó szónokként meg tudta nyerni az emberek bizalmát. Beszédei többségét az amerikaiak rádióan hallgatták. A munkanélküliséget **közmunkaprogrammal** tudta csökkenteni. Ezek a munkák **jelentős infrastrukturális beruházások** voltak, pl. útépitések, víz-erőművek. Utóbbira jó példa a **TVA** (Tennessee-völgyi Hatóság) működése; a folyó völgye ennek révén teljesen átalakult. Még 1933-ban elfogadták a Nemzeti ipari helyreállítási törvényt (**NIRA**), aminek végrehajtását a Nemzeti Helyreállítási Hivatal (NRA) felügyelte. **Korlátozták a monopóliumokat** és a tisztességtelen versenyt.

A Nemzeti ipari helyreállítás törvénye (National Industrial Recovery Act, 1933)

Ezennel kijelentjük, hogy nemzetünk válságos helyzetben van, melyre széles körű munkanélküliség és az ipar szervezetlensége jellemző, s ez akadályozza az államok közötti és a külkereskedelmet, komolyan érinti az általános jólétet, alázza az amerikai nép életszínvonalát. Éppen ezért leszögezzük, hogy a kongresszus politikája az, hogy [...] elősegítse az általános jólétet [...]; hogy kiküszöbölje a tisztességtelen versenyt, és elősegítse az ipar jelenlegi termelési kapacitásának a lehető legteljesebb kihasználását; hogy elkerülje a termelés indokolatlan korlátozását [...]; hogy növelje az ipari és mezőgazdasági termékek vásárlását a vásárlóerő növelése útján; hogy csökkentse és enyhítse a munkanélküliséget, javítsa a munkafeltételeket, és egyéb tekintetben is éléssze újjá az ipart és védje meg a természeti erőforrásokat.

Ezzel együtt a **munkások és a szakszervezetek jogait** is megerősítették. A mezőgazdasági termőterületet csökkentették, a farmereket pedig állami támogatással kárpótolták. Ezzel csökkent a túltermelés, aminek révén sikerült az addigi túl alacsony (önköltség alatti) árakat emelni.

1934 és 1936 között zajlott le a második *New Deal*. Ennek kevésbé voltak látványos intézkedései, de közös céljuk (a gazdasági növekedés megindítása mellett) az addigi gazdasági igazságtalanságok csökkentése, vagyis a **társadalmi reform** volt. A reformok révén megnőtt a szövetségi kormány hatásköre a tagállamokhoz képest. Felduzzadt az államapparátus és az állam tartósan beavatkozott a gazdaságba. Mindez kiváltotta **az üzleti élet vezetőinek ellenállását**, akik jogi eszközökkel próbálták megakasztani Roosevelt reformjait. Az elnöknek sikerült azonban újabb támogatókat találni. Intézkedései jelentősen javították a munkások és a nők helyzetét. Lerakták tehát a **jóléti állam** alapjait – elsősorban **Harry Hopkins** tevékenysége révén. Létrejött a nyugdíj-, az egészségügyi és a munkanélküli biztosítás rendszere is. A korábbi szakszervezeti szövetségből kivált egy másik csoport, amely sikeres sztrájkokkal lépett fel a nagy iparvállalatokkal szemben.

Roosevelt „kandalló melletti” rádióbeszéde – Gátépítés a Tennessee folyón

1936-ban Roosevelt elsőprő győzelmet aratott a választáson. A demokrata párt mögé sorakozott fel a munkások, a farmerek, a feketék és a déliek többsége is, akik között persze jelentős ellentétek is húzódtak. A republikánusok támogatói között inkább az üzleti körök voltak jelen. Mivel a republikánusok jelentős túlsúlyban voltak a Legfelsőbb Bíróságon, **1936**-ban számos reformot próbáltak visszavonni. Amikor az elnök **új bírák kinevezését** készítette elő (sokak szerint alkotmányellenesen), a bíróság váratlanul a reformok mellé állt. Szintén **1936**-ban egy újabb gazdasági visszaeséssel is meg kellett küzdeni, de ezután a *New Deal* harmadik hulláma (**1937–38**) újból sikereket ért el. Ekkor a brit közgazdász, **Keynes** tanait átvéve tudatosan alkalmazták az **állami költségek politikáját** (segélyek, közmunkák, építkezések céljaira). Ezzel a magánberuházások, s így az egész gazdaság élénkítésére is sor került. Meghatá-

rozták a minimálbért, korlátozták a munkaidő hosszát és végleg megszüntették a gyermekmunkát. Roosevel volt az első elnök, aki női minisztert nevezett ki.

A Republikánus Párt programja (1936)

Amerika veszélyben van. Az amerikai férfiak és nők jóléte, valamint ifjúságunk jövője kockán forog. [...]

Három év alatt a New Deal adminisztráció megbecstelenítette az amerikai hagyományokat [...]

A kongresszus hatalmát az elnök bitorolja. A Legfelsőbb Bíróság önállóságát és tekintélyét kigúnyolták. Az amerikai állampolgárok jogait és szabadságát megsértették. A szabad vállalkozást a szervezett monopólium váltotta fel. A New Deal adminisztráció [...] az államok és a nép jogát bitorolja.

Ez az adminisztráció olyan törvények elfogadását szorgalmazza, amelyek ellentések az alkotmánnyal.

Megfélemlítette a tanúkat és akadályozta a jogorvoslást. [...]

Bűnös abban, hogy ijesztő pocsékolásokba és túlzásokba bocsátkozott, s nyilvános pénzalapokat használt fel önkényes politikai célok érdekében. [...]

Egész sor új hivatalt hozott létre, s a kegyeltjeit ültette azokba; központosított bürokráciát tenyésztett ki...

Roosevelt további két választást (1940, 1944) nyert meg, amire még sosem volt példa az USA történetében. Ebben szerepet játszott a második világháború is, ami hadikonjunktúrát teremtett. A gazdasági válságból végleg csak ezzel sikerült kilábalni, ugyanakkor a katonai lobbis veszélyes módon meg is erősödött. A háború idején megszűnt a munkanélküliség, a gazdaság pedig igen jelentős növekedésnek indult.

Többet akarok tudni

Sellers, Charles – May, Henry – Macmillan, Neil R.: *Az Egyesült Államok története*. Budapest: Maecenas, 1996. 286–312.

Andor László: *Amerika évszázada*. Budapest: Aula, 2002. 77–142.

Lukacs, John: *Az Egyesült Államok XX. századi története*. Budapest, Európa, 2002.

Johnson, Paul: *Az amerikai nép története*. Budapest: Akadémiai, 2016. 642–762.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

usa.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Hasonlítsa össze – további anyaggyűjtést követően – a világgazdasági válság kezelésének módját a centrum demokratikus és a félperiféria diktatórikus országai esetében, különös tekintettel az Egyesült Államok és Németország esetére!